

PÁNDI PÁL

EGY SZAKASZ PETŐFI ÚTJÁN*

Petőfi 1844 tavaszán írta „megbotránkoztató” verseinek azt a csoportját, amelyből bohém, könnyelmű, léha poéta-arc nézett a közönségre. Ez év márciusának és áprilisának pajkos szülöttei a *Javulási szándék*, *Betegségemben*, *Gazdálkodási nézeteim*, *Deákpályám*, tehát azoknak az önarckép-verseknek zöme, amelyeken a kritika és a közönség mosollyal vagy felháborodással bámulta a petőfiség tipikusnak vélt jeleit. Ugyanez év tavaszán, nyarán és őszén keletkezett az a „második bordalcsoport”, amelynek korábbi darabjai az önarckép-versekkel tartanak közeli rokonságot, később született társaik pedig az évvégi líra eszmeköréhez húznak. (*Furfangos borivó*, *Dáridó után* stb.) De a költő fejlődésének egészét vizsgálva: ez a nyári, őszi bordalcsoport már nem vág a fejlődés fővonalába, némi túlzással azt is mondhatnók, hogy túlhaladott műnem *Az alföld* és a családversek után, a költői levelek és kikristályosodott népdalok és zsánerek környezetében. S éppen ennek a verscsoportnak meghaladásával születő *harmadik bordalcsoport* — pontosabban a harmadik „boros” verscsoport — beleilleszkedése a fejlődés fővonalába igazolhatja majd a korábbi termés másodlagos szerepét a lírai kibontakozásban.

Petőfinek Pákh Alberthez 1844 április 15-én írt levelében már a következőket olvassuk: „Lemondok tehát a színi pályáról, s tudod mi leszek? vagy is mi vagyok már úgyszólván? hát izé: a Regélő segédszerkesztője, a jövő félévtől kezdve Vachott Imre mellett. Már bizonyos Bajza, Vörösmarty, Nagy Ignác s átaljában mindnyájan helyeslik e lépésemet. Vachott Imre maga szólított föl.” Tudjuk, hogy Petőfi már e levél megírása előtt (április 7—9) meglátogatta szüleit, majd rövid pesti tartózkodás után április közepétől június közepéig időzött Dunavécscén. Részint itt, részint Pesten írta feltűnést keltő önarckép-verseinek zömét, márciusban és áprilisban, tehát *mielőtt még tartós kapcsolatba került volna Vahot Imrével*. Ezek a versek a pesti pálya küszöbére lépő Petőfi játékosan rikító névjegyei. A keserves debreceni tél, a megkínlódott gyalogút Pestre, az egri kedves fogadtatás, az első pesti közöny, majd Vörösmarty pártolása: ezeknek a hideg-meleg élményeknek váltakozó hatása nyilván mélyebben érintette a bohém életfilozófiát sugárzó versek költőjét, mint első találkozásai Vahot Imrével. Vahot, aki jószemű-szerkesztő és üzletember volt, észrevehette ezekben és a rokon-költeményekben a „neki valót”, különösen ha tekintélyek is álltak a fiatal poéta mögött. Hiszen jól tudta ő, hogy az Athenaeum köreiből — ha nem is „futtatják” de megbecsülik Petőfit, s nyilván tudta Vahot azt is, hogy a Regélő Pesti Divatlap ezévi 3. számában Erdélyi János írta a leendő segédszerkesztőről, hogy „A lírai pályán valamennyi felett, kik 1840 óta léptek fel, kiemelendő Petőfi Sándor”, s hogy „neki olly életének kell lenni, hol közel van hozzá minden költői anyag s nem kell zaklatni a phantasiát képekért s érzésekért”.¹ Nem is szólva arról, hogy minden valószínűség szerint Vörösmarty személyesen

* Részletek egy előadásból.

¹ Regélő Pesti Divatlap. 1844. január 11. *Levelek Ottitidhoz*. E-aláírással.

ajánlotta Vahot figyelmébe Petőfit. Márpedig Vörösmarty nagy tekintély volt ekkoriban, mondhatni abszolút irodalmi tekintély; arcképe ott függött Petőfi debreceni szobájának falán is.

A *vahotimreség* hatását Petőfire ott kell keresnünk, ahol az év eleji, Vahot-előtti önarcképek érvényének kiterjesztését, vagy látszólagos kiterjesztését tapasztaljuk a költő útjának olyan szakaszára, amelyen a fővonaltól már távolabb esik a bohémos önarckép. A második bordalcsoport tulajdonképpen egyfajta prolongálása a koratavaszi önarckép-verseknek — ám boros-izsákos tónusban. Lehet ez az ifjúi kedély szertelen csapongása, lehet — a versek egy részénél — az őszi szüretnek alkalmi hatása, s mindezekkel, no meg a közönség visszhangjára való hallgatással együtt, a Pesti Divatlap és Vahot Imre szellemének, illetve biztatásának eredménye. A peleskeiség, amelynek szembevetendő jeleire a költő ruházódásán már felhívtuk a figyelmet, át-áthatott lírájára is. Mint láttuk, az idillizáló népiesség hatása sem volt erős, egészen nyilvánvalóan, direkt módon talán csak az *Est* című költeményen mutatkozik, itt is elfinomítottan Petőfi ízlése által. A költő egészséges plebejus ősztonei jórészt elhárították a népi-eskedő liberalizmus irodalmi beszivárgásait, sőt : olyan mesterműben tette tudatosá Gvadányi aktualitásának jelentését, amelyben nyoma sincs a hamis, ál-népi értelmezésnek. Nincs ennek nyoma — külön-külön vizsgálva azokat — bordalaiban és a rokonkölteményekben sem. De hogy az év nyarán és őszén még gyakorta nyúl ehhez a kifejezési eszközhöz, hogy visszavisszatér az év folyamán olyan fiktív vagy csak elrajzolt önarcképi vonásokhoz, amelyeknek értékes, lázongó- tartalmát más verseiben már jelentősebben kifejezte, — ebben, tehát egy izlésállapotnak a költői fejlődés belső tényezőivel már aligha magyarázható *meghosszabbításában* érezzük a vahoti légkör, a vahoti tolmácsoláson átszűrt közönségvisszhang hatását a Pesti Divatlap Petőfijén. Később, a költő alakuló poétikájáról szólva, művészi elveinek és gyakorlatának szembesítésénél, rá kell majd mutatnunk arra is, hogy a ahotimre -i magyaros-népies ízlés-eszményben átmeneti szövetségesre, támaszra találhatott Petőfi a bajzai-vahot-sándori érzelmességgel, holdvilágszürcsöléssel szemben. S a korviszonyok között ez a második bordalcsoport is rendelkezett azzal a polemikus energiával, mely az életszerű, realiztikus líra természetes tulajdona volt az elvont, puha, szentimentális, üvegházi költészet elenében. Ez a körülmény is felad egy kérdést : hogyan lehetséges az, hogy Petőfi közelebb kerül a liberalizmus nemesi oldalát élénkebben tükröző Vahot Imréhez és eszményeihez, mint a polgáriasabb színezetű Bajzához és Vahot Sándorhoz — de ezt a problémát itt éppen csak jelezzük s a válaszra később kerítünk sort.

Mindaddig azt igyekeztünk bizonyítani, hogy a különböző lírai nemekben nem a szerepjáték a döntő, meghatározó mozzanat, hanem a költői egyéniség érvényesülése, kölcsönhatásban a táguló élménykörrel. Ennek egyik — meghaladandó — eszköze egyfajta „szerepjáték” is, amely voltaképpen szerepteremtés—szerepjáték és szerepkritika komplexuma — végső soron az önkifejezés érdekében. A különféle verscsoportok elemzésekor rámutathattunk arra is, hogy a megalkotott szerep sohasem nélkülöz valamilyen ténybeli, élménybeli vagy legalább kedélybeli rokonságot a költővel, s arra is, hogy egyes életelemek, azaz rész-mozzanatok felnagyítása és önállósítása a szerepalkotás révén, vagy személyes vonatkozás nélküli, fiktív elemekkel való keverése és eltúlzása : éppen hogy alkalmas lehet a költői lényeg élesebb, plasztikusabb, tisztább érvényesítésére.

De az 1844-es esztendő újsága valójában az, hogy a népdal zsáner, zsánerező önjellemzés és bordal virágzása vagy másodvirágzása mellett előretör a *közvellen önkifejezés* lírája, s már olyan költemények jelentik a mércét, mint *Az Alföld, Egy estém otthon, Füstbement terv*, a költői levelek, s az évváró, szép *Búcsú 1844-től*. Ha pedig alaposabban körülnézünk az „önarckép-versek” és a második bordalcsoport tájkán, akkor észre kell vennünk ennek a tendenciának érvényesülését számos kisebb költeményben is. Alakulóban van itt egy másik önarckép, az előbbinél direkter módon megrajzolt s részleteiben hitelesebb amannál. Ha a korábbi képen a szerepszerű túlzások mögött, sőt éppen a túlzásokban felfedeztük az

igazi Petőfi vonásait, akkor ezekből, a mostan vizsgálandó költeményekből, már zavartalanabb életrajzi hűséggel néz felénk a költő, olykor éppen nyomatékosan prózai élethűséggel. Azok a versek, amelyekre a színi-pálya otthagynya, illetve a színész-mesterség utáni nosztalgia ihletti; aztán Pest-élményének lírai hordozói; néhány meglepő, heinésen fanyar verse, s egy-két remeke az ifjú költő lírai emlékezőképességének: ez a tíz-tizenöt költemény teszi az esztendő önarckép-írájának ígéretesebb, bár művészeleg egyenetlen felét.

Elkeveredve jelennek meg ezek a divatlapokban a korábbi önarcképekkel s a második bordacsoport darabjaival, noha zömüket a *Gazdálkodási nézeteim*, *Javulási szándék* és a társ-versek után írta Petőfi. Vahot, aki a túlzásban is szerette a célszerű mértéktartást, s a korábbi bohémversek közül éppen a tisztesebb *Javulási szándék*-ot közölte a Pesti Divatlap 1844-es évfolyamába, ezekből a nagyobb személyazonosságú én-versekből elsősorban a színész-versekre csapott le, (*Színházban*, *Bűcsü a színésztől*, *Egressy Gáborhoz*) és a pesti-vidéki költeményekre (*Kedves vendégek*, *A boldog Pestiek*); ezek mellett inkább a bordalokat, zsánereket és népdalokat közölte, az év végén pedig a védegyeleti költeményeket. De már a *Magány*, vagy a maga nemében igen jellegzetes *Szobámban* nem itt jelentek meg, s áltatában elmondhatjuk, hogy Vahot csak a *Versek* első kötetének forgalomba hozatala után engedett szabadabbteret Petőfi olyanirányú költeményeinek, amelyek nem mindenben egyeztek az ő elképzeléseivel. Ellenpéldaként mégemlíthetjük az újhangú *Kedves vendégek* közlését 1844 júliusának harmadik hetében, de a Pesti Divatlapban megjelent Petőfi-versek tendenciája mégis igazolja a fenti állítást. Vahotnak üzleti érdeke volt, hogy olvasóközönsége minél többet kapjon a feleskeinek öltözött, népdalt és bordalt osztó, bohémus Petőfiből. Csak a *Versek* I-ben jelentek meg először nyomtatásban — többek között — a következő költemények: *L...né*; *Farkaskaland*; *Élő halott*; *Megúnt rabság*; *Keresztúton állok*; *Elmondanám: Tél végén*; *A nemes*; *Ebéd után*; *Magány*; *Deák-pályám*; *Levél István öcsémhez*; *Katona barátomhoz*; *Első szerelmem*. S néhány azok közül az 1844-ben írott költemények közül, amelyek nyomtatásban először a *Versek* II-ben jelentek meg: *Az utánzókhöz*; *Ha*; *Szerelmem vándorai*; *Mi lett*; *Dáridó után*; *Sovány ősz*; *Szívem, te árva rabmadár!*; *Szerelmem zúgó tenger*; *Élet, halál! nekem már mindegy*; *Lant és kard*; *Rabházának fia*. Igaztalan lenne mindebből arra a következtetésre jutni, hogy Petőfi személyes hiteltű önarcképeit, szerelmes verseit, sőt politikai érdekű költeményeit nem fogadták szívesen a divatlapok, s ezeket csak az mentette meg az elkallódástól, hogy Petőfi közreadta őket versgyűjteményeiben. Hiszen itt is kínálkoznak ellenpéldák: jónéhány népdala, bordala vagy zsánere is csak a *Versek* I és II-ben jelent meg először, s számos mástípusú verse a divatlapokban. Ám aligha lehet kétséges — éppen a fenti cím-listák bizonyítják ezt — hogy a népdalok, bordalok és zsánerek Petőfi akadálytalanabbul érvényesülhetett a divatlapokban, főleg a *Pesti Divatlapban*, mint az önmagát közvetlenebbül megmutató, szerelmi szenvedélyét nyíltan feltáró, érdes hazafias hangját szabadabban kieresztő vagy éppen ironizáló költő. Mindez majd a *Versek* I. megjelenése után érvényesül gáttalanabban, Petőfi presztízisének nyomására. A *Versek* I. Petőfi-képe teljesebb-arányosabb a divatlapok hozta képnél, mondhatnánk azt is, hogy a *Versek* I. összeállítása a költő részéről való revíziója is a divatlapokból megismerhető saját-magának. Amikor Petőfi szót (és verset) emelt Vörösmarty, Szigligeti és Vachott Sándor döntése ellen, mely számos bordalát kihagyásra ítélte a Nemzeti Kör által finanszírozott versgyűjteményből, akkor éppúgy a maga irányát védte, mint amikor helyet adott kötetében azoknak a lírai mutálást jelző költeményeknek, amelyek kevésbé feleltek meg ugyan Vahot Imre ízlésének, mint a népdalok, bordalok és zsánerek de már egy következő fejlődési stádium elfutárai, a népdal-bordal és zsáner-virágzás közepette. Márcsak ezért is jobban kell figyelnünk erre az eddig mostohán kezelt, perifériusnak látott verscsoportra.

Amennyire egyetérthetünk Illyés Gyulával abban, hogy a költő fejlődését nem a *Gazdálkodási nézeteim*-ben s az ehhez hasonló versekben kell elsősorban keresnünk, annyira túlzottan érezzük azt az ítéletét, miszerint az 1844 nyarán írott *Kedves vendégek*, s más, rokon

versek Petőfi „művei közt. . . az uborkaszegzont képviselik”. Illyés, a költő, kongeniálisan megérzi, hogy a Vahot-hatás némi tájékozódási bizonytalanságot okozott Petőfinél, de eltúlozza ennek tényleges jelentkezését a versekben, írván: „egyik este megírja a *Pusztán születtem...* vagy a *Megy a juhász számaron* kezdetű verseket, másnap a *Színházban*, a *Színbárdlat* címűeket. Egyik nap népfi, a másik nap zsúrfiú. Ha nem ismernénk eléggé, aggódhatnánk érte, hova fog ezen az úton jutni”² Mi az 1844-es, sőt az ez év tavaszi-nyári-koraőszi versek ismeretében sem aggódunk a költő útirányáért, mert a mikroszkópikusabb vizsgálat a kilengések mellett, sőt a kilengésekben is megmutatja a fejlődés biztató vonalát. Az év tavaszán írott önarckép-versek bohémvonalásainak meghosszabbítása a nyári-őszi verstermésben alighanem Vahot hatására történt. De ugyanakkor jelentkezik egy másik versréteg is, amely nem mentes ugyan a bohém-attitűd nyomásától, itt-ott megtart valamit a zsánerező beállításból is, de összességében mégis újat jelent Petőfi pályáján.

*

„A könnyelmű, felszínes, borívó ál-Petőfi mellett még egy másikat is játszott a költő : a cinikusnak mondott Heinéskodót, anélkül, hogy valóban cinikussá tudott volna válni” — írja Horváth János (50. l.) A heinéskodó magatartás jegyében látott versek elsősorban a *Hová, Magány, Szobámban, Élet, halál! nekem már mindegy* címűek, távolabbról kapcsolódnak ide az *Elmondanám* s a *Tél végén*.

Horváth János formai-szerkezeti ismérvek alapján lényegileg kétféle verstípust hoz közös nevezőre, holott a tartalmi-hangulati-fejlődésbeli jellemvonások nagyon is elütöek. E verscsoport közös, szerkezeti sajátja az, hogy váratlan fordulattal, csattanóval végződnek ; a költő felhangolja az olvasó kedélyét bizonyos irányba, aztán hirtelen-váratlan fordulattal lehangolja. Formailag ez történik az *Elmondanám*. . . című kis versében is (1844 jan.-febr.) : a költemény egészen az utolsó sorig feltételes módba helyezett epekedés a lánykához, aki — ennek kimondását várják az utolsó sortól — nincs jelen, messze van, nem hallhatja meg szerelmesét. A fordulat azonban: „Elmondanám ezt, s többet ennél : — De nem mondom, mert nincs kinek”. A tényleges szerelemvágy elegyítése ez az önszemlélet diszkrét humorával. A költő egyébként itt inkább csak kívülről tesz hangsúlyossá népdalkellékeket — „virágom, csillagom !” ; vagy népdalra emlékeztető *műdalos* metafora a szív-tenger-gyöngy-húség láncolat — de nem célja a népdal-írás : a csattanó, a váratlan fordulat nem fér meg az átlagos népdalkeretben. A vers a gyöngébbek közül való ; az utolsó strófa inverziója — „Elmondanám, hogy: Tiszta fényét /E gyöngy örökre tartja meg” — közvetlenül a fordulat előtt zökkenti meg a verset. Horváth János ide sorolja a *Tél végén*-t is (1844 február), bár hangsúlyozza, hogy a „Heine-i szerkezetű darabok között ennek a humorában van a legtöbb melegség” (52. l.). Korábban már foglalkoztunk ezzel a költeménnyel, most csak annyit jegyezzünk meg, hogy a vers két részének ellentéte nem feltétlenül heinés szerkezet, itt nincs csattanó, váratlan fordulat, a költemény hangulata is csak messze távolból ha emlékeztet az érintett verscsoport jellegzetes darabjaira. Itt említi Horváth János az *Élet, halál! nekem már mindegy* kezdetű költeményt is (1844 november), mint amelyben „csak a megcsappant ihlet műve lehet a valóban váratlan, elég drasztikus befejezés” (u. o.). Később még alkalmunk lesz részletesebben foglalkozni a *Szeretem gyötrelmei* ciklusnak ezzel az érdekes darabjával ; előljáróban csak annyit, hogy ennek a költeménynek verszáró fordulatát sem tekinthetjük jellemzőnek erre a verscsoportra, sokkal inkább a *Felhők*-hang egy korai jelentkezését halljuk ki belőle.

Így hát marad a *Magány, a Szobámban, a Hozzá*. Az első április szülötte, a másik kettő 1844 júliusában, illetve augusztusában keletkezett. De ha ennek a verscsoportnak

² Illyés Gyula : *Petőfi*. — 90. és 94. l. (Nyugat könyvkiadó.)

közös jellemvonását nem csupán egy formai-szerkezeti megoldásban látjuk, hanem mélyebben ennél: a formálódó szemléleti közösségben, — akkor távolabbi rokonként ide vehetjük a *Szeretem és pipadalt* (1844 áprilisából), s a *Szemfájásomkor* című igénytelen kis költeményt, (1844 szeptemberéből). Még távolabbról idetekint az *Első szerelmem*. Egyfajta profanizálás-illuziórombolás az, ami szemléletileg erősebben-lazábban összefűzi ezeket a költeményeket. A heinei ihletés, pontosabban a heinei felhatalmazás e modor lírai érvényesítésére: többségüknél aligha vitatható. Amit emelett fontosnak tartunk, az a költő hétköznapijainak belevillanása a versekbe, egy bohémkedés és játék alatti réteg pillanatfelvétele — a csoport jellegadó darabjaiban. (*Magány, Szobámban, Hozzá*). A másik két költeményt inkább csak a profanizáló, konvenció-ellenes hang emeli az előbbieik mellé, anélkül, hogy ezekben (*Szeretem és pipadal, Szemfájásomkor*) találkoznánk a heinei fordulattal. A *boldog pestieket* — távolabbról — a látszattól a valóságba, a játékos nagyozolásból a humorral fogalmazott realitásba zökkenő fordulat rokonítja ezzel a verscsoporttal.

A *Magányt* akár két esztendő múltán is írhatta volna a költő. Első strófáinak tónusa megtévesztésig hasonlít arra a hangra, amelyet a Felhők-ciklus válságából magáhozterő Petőfi ütött meg 1846 tavaszán, a nyugtató vidéken keresve lelke békéjét a bántó pesti környezettel szemben. Most azonban még korántsem ilyen mély és természetes ez a vidék utáni vágy: a megejtő nosztalgiával és a városi üldözöttség ecsetelésével csak az alábbi poént készíti elő:

Szent magány! hegyláncaid tetőin
 Át nem látnak ők,
 Szívtelen, rémarcú üldözőim
 ... A hitelezők.

Az első strófa még semmi fogózót nem ad a vers végső értelméhez, itt még nyoma sincs humornak vagy könnyedségnek, a hang inkább érzelmes idilli. A költemény a végkicsengéstől kap humoros fényt, amit már az üldözők fokozatos konkretizálása is sejtet (hiúszemek... elfogásra készen... lestenek...) s ennél is erősebben a távozás körülírása, mely eleve elvágja a tragikusabb-drámaibb értelmezés lehetőségét.

Összeszedtem végre sátorfámat,
 S szépen megszökém

„Hitelező” a végszava a *Szobámban* című költeménynek is, azaz a poén itt is a költő anyagi szorultságára céloz, csakúgy, mint a *Hozzá* címűben. Hogy valóban üldözték-e Petőfit a hitelezők, vagy pedig pontos fizető lévén, nyugodtan járhatott-kelhetett, azt ma már nehezen lehetne eldönteni. Petőfi aggályos pontossággal igyekezett visszafizetni a baráti kölcsönöket, de hogy mindig módjában állott-e rendezni adósságait, ma már ki mondhatná meg azt? Lehetséges, hogy a hitelezők gyakori emlegetése éppúgy a bohém költő-portré tartozéka, mint az eszem-iszomok, s egyéb könnyelműségek emlegetése. Annyi azonban bizonyos, hogy Petőfinek akkoriban is keserves élménye lehetett az anyagi szükség, versei mellett a Nagy Ignáchoz, Bajzához, Tárkányi Bélához, Pákh Alberthez intézett levelek tanúskodnak erről, 1843 novemberéből, illetve 1844 februárjából és áprilisából. De nézzük a csoport legigényesebb versét, a *Szobámban*-t. A verstest és a verszárás itt annyira különállóak, hogy szinte nehéz nem-elfogadni Horváth János ítéletét: „cserben hagyta ihlete a költőt, azért igyekezett az időjárás kerettel véget vetni valahogy az ihlet nyomán szabad ég alá elkalandozott s onnan visszatérni már nem tudó költeménynek.” (52. l.) „Esős idő van” kezdi a költő, s szobájába kényszerülten medítal, végigfuttatva emlékezetét életén, majd a zárószakasz újra az időjárásról ad számot:

De már derül! szivárvány támad
Amott a rákosi mezőn,
Sétára hát!... csak el ne csipjen
Valamelyik hitelezőm.

A vers-test itt önmagában is ép egész. A gondolatfutam, mely a könnyelműség megbocsátóan szemrehányó felemlegetésétől a színészetig és a költészet glóriába vonásáig terjed, voltaképpen a környező versekkel nagyon is rokoni önarcképet rajzol, de életrajzilag hitelesebben, realiztikusabb modorban. Nem kell bizonygatni, hogy az ilyen sorok mint: „Ha feleségem volna: véle /Majd eltréfálnám a napot” — egytőről metszettek az olyan versekkel, mint a *Betegségemben*, vagy különösen az *Éjszakáim*, mely a következőképp zárul: „Máskép múlnak éjeim bezeg,/ Majd ha feleségre szert teszek.” A könnyelműséget sem itt emlegeti először, annak a magát feddő hangnak is van játékos előzménye (*Javulási szándék*, *Betegségemben*), amelyen most szól „hibájáról”. Egy árnyalatnyi eltérés azért mutatkozik. Petőfi enyhén humoros és érzelmes önjellemzésébe belecsöppen valami mélyebbforrású komolyság is, élettapasztalatok esszenciája:

Könnyelműség, könnyelműség! ez
Gyakorta oly lépésre vitt,
Melynek később vásott fogakkal
Ettem fanyar gyümölcsseit.

A *Távolból* hangjaira emlékeztet ez a strófa, de az érzelmességet itt hasznosan fékezi a tapasztaltabb ember önszemlélete. A folytatás már kevésbé szerencsés, leginkább még az a kategórikus biztonság kap meg benne, ahogy önmagáról ítél a költő:

De bátran mondom: más hibám nincs
A könnyelműségen kívül.
S ez majd a maga idejében
Az ifjúsággal elrepül:

A *Távolból* reminiscenciái tovább is követnek, de a diszkrétan érzelmes emlékezést következtesen ellensúlyozza a költő. E két elrövedő. lágú és kissé elvont strófára:

Viszontagságos életemnek
Egy hű, igaz barátja van,
Egyetlen ő, ki nem hagyott el
Balsorsom háborúiban.

Velem volt ő, míg a hazában,
Bújosva jártam, mint a vad.
És ittam a forrás vizéből,
S alvám a szabad ég alatt;

zökkenéstelenül következik a felsorolás keretén belül két nagyon is tény- és anyagszerű szakasz, anélkül, hogy ez a váltás megbontaná a vers harmóniáját:

Velem volt ő, míg a hazán túl
Naponti négy krajcár díjért
Híven fogyasztám a katonák
Sületlen, sótlan kenyereit ;

Velem volt ő, míg a könyűkkel
Sózott színészi kenyeret
Megpaprikázták bosszúsággal
Ármánykodó gazemberek.

E két rész aztán összegeződik a remek folytatásban :

Ez egy barátom a költészet.
Ő volt mindenkor énvelem.
Verseltem én minden bajom közt
A színpadon, s az őrhelyen.

Ez az ételszerű, valóság-ízű summálás áthat a következő strófa tündő soraira is, megkemé-
nyítve azokat, tartást adva az érzelmeknek :

Leend-e haszna verseimnek ?
Túlél-e majd apjokat ?
Ragyognak-e holdként fölöttem,
Ha sírom éje befogad ? . . .

Szó sincs itten omlatag szentimentalizmusról ! A kétség, elmúlás, hold és sír hangu-
lata összeötvöződött az előző strófákkal, s együttesen formálják ki azt az érzelme-
kkel telített férfias attitűdöt, mely egyre inkább jellemzi majd a költőt . . .

S hogyan lássuk mármmost a verszáró fordulatot, mely egyébként *nem poén*, mint a
Magányban, hiszen semmiféle logikai köze nincs az előzményekhez. A verskez-
zés és verszárás valóban keretbe foglalja a költeményt, aminek nyilvánvaló jele az első és utolsó strófa
időjárás-jelzése. Ám zökkenő elemmel sem csak az utolsó szakaszban találkozunk (a hitele-
zőkkel), hanem az elsőben is, ha nem is oly éles, poentírozott helyzetben, mint később. Itt
egy hasonlat rezdít meg, egy Petőfinél is szokatlanul élénk párhuzam, de amely nagyon
is jellemző őrá, s dinamikus úti meg a költemény alaphangját :

Esős idő van ; szürke a menny,
Mint a bakancsos köpönyeg.

Ezt a képet csak Petőfi írhatta le, így csak Petőfi kezdetű verset. A korabeli kép-divattól,
hasonlat-típusoktól már vastagabb realizmusával is elűt. De ami meglehetősen benne, s ami
máig sem hullt ki e hasonlatból, az a *hasonlított* („szürke a menny”) és a *hasonlító* („bakancsos-
köpönyeg”) profán összekerülése, s ami még ennél is profánabb : a *hasonlítás iránya*, mely
felforgatja a dolgok, fogalmak iratlan rendjét. A konvencionális hasonlaltalkotás logikája az,
hogy a köznapi dolgok, élet-tények, tárgyak, viszonylatok érzékletességét emeli a költő azál-
tal, hogy e jelenségeket — például — a természeti megnyilatkozásokhoz, természeti képekhez
hasonlítja. Tehát a konvenciók szerinti *magasztosabbal* emeli a konvenciók szerint hétköz-
napibb, szürkébb mozzanatok hatását. Petőfi fordítva cselekszik : a mennyboltozat szür-
keségét teszi szemléletessé az élményi közelből ismert bakancsos köpönyeggel. Tehát nem-
csak az eget és a köpönyeget társítja össze egy hasonlat keretében, hanem ahelyett, hogy az

utóbbit emelné égbe, az eget rántja le a földre. (Később József Attilánál találkozunk majd a hasonlat-alkotás rokoni rendjével.)

Mindebből arra is következtethetünk, hogy a *Szobámban* verestét nemcsak a két időjárásjelentés fogja keretbe, hanem a két meghökkentés is. S noha e két utóbbi között távolról sincs olyan szerves kapcsolat, mint a két időjárás-mozzanat között, s kétségtelen az is, hogy a verskezdő hökkentés tartalmasabb és hitelesebben hangzó, mint a versvégi, — de az is bizonyos, hogy a kezdet és a vég egyfajta bizarr hangulati körbe keríti a verset, amelyben a bakancsos évek inséges emléke összetalálkozik a jelen pénztelenségével. Még egy mozzanatra kell figyelnünk, amely cáfolni látszik azt a feltevést, miszerint a verszáró fordulat a kihűlt ihlet henye következménye. A zárószakaszt megelőző strófában emelkedett, magasztos gondolatok kerítik hatalmukba a költőt. Viszontagságos életében a költészet volt egyetlen barátja, s most túlemelkedve saját életén, versei sorsán töpreng. Lesz-e hasznuk, túlél-e őt? Megaranyozzák-e holtában írójuk nevét? S amint e gyötrő, de mégis édes kételyek szárnyain ível egyre magasabbra, hirtelen, éles mozdulattal elhessenti a mozgásba jött képzeletet, a jövőt faggató kérdéseket: visszalép a józanító valóságba. S a „hitelező”-k odacsapása a vers végére keserű, irónikus summája a jövőbe szárnyaló vágyak s a napi gondok szembesítésének.

Hosszasabban időztünk el ennél a nem is „nagy-versnek” számító költeménynél, hogy ilyen második vonalból vett példán is igazoljuk az önarckép fokozódó teljességét és növekvő személyi hitelét a bohémkedő lázadás tőszomszédságában. A lázongó, nyugtalan különbözősnek az eleme jelen van itt is: útban vagyunk afelé, hogy a lázadó, s nemsokára forradalmas energiák a saját élettrajzi alapjukon jelentkezzenek.

E verscsoport javához tartozik a *Hozzá* is. A költemény magashangú invokáció — úgy hisszük, hogy a hőn imádott kedveshez, kit végre elnyert a költő, de a zárószakasz poénje rácáfol hiedelmünkre: „És most . . . és most . . . Jer a zsebembe, pénz”. Egyébként már a vers előkészítő része is sejteti a tréfát; a megszólító lelkiállapotának szélsőséges és divatos stíl-konvenciókkal tűzdelt rajzában már érezzük a lappangó humort:

Szent borzalommal nyújtom im feléd
Nem földi kéjtől reszkető kezem

— — — — —
Ó nem, nem álom! hallom hangjaid,
Az andalító édes hangokat,
És arcaidnak látom láljomát,
És itt pihensz, hol hév szívem dagad.

Szerepelnek továbbá a versben a „balsors”, s a „kedves verseim” is, kik boldogsága tárgyát *megszerezték*, — újabb példáiként a költő ama képességének, mellyel különféle tónusokat, különböző hangulatú stíuselemeket érvényesít egyetlen vers egységében. A poén egyébként, mely nemcsak váratlanul éri az olvasót, de az előzményekkel együtt humorosan érzékelteti a pénz, illetve a pénzhiány jelentőségét költőnk életében, nem az utolsó szó ebben a költeményben. A poén itt voltaképpen kétütemű, a vers kettőt csattan a végén:

Engedd, hogy még egyszer nézzek reád,
S szorítsanak szívemhez e kezek!
És most . . . és most . . . Jer a zsebembe, pénz,
S menjünk, először is csizmát veszek.

Az utolsó sor nyomatékositja az utolsó előtti, de az egész költemény „alapeszméjét” is: jó, igen jó helye volt Petőfinél a Honderú aranyainak, ha ugyan ez az a pénz, amit köl-

teményével megtisztelt. A csizma, a maga vaskosságával, földhöztapadt mivoltával játékos kontrasztja a verskezdő „Szent borzalomnak”, anélkül, hogy ez a profán hanglejtés sértené az egészséges ízlést. A „szent borzalom”, a „nem földi kéj”, a „hév szív” eszközök a költő kezében — a korabeli lírai sablonok tárából — amelyek alkalmasan szolgálják a „csizma” útját a poézis birodalmába. Ez a stiláris játék, ez a nagyon is jellegzetes és lényegbevágó játék, a második csattanója ennek a költeménynek.

Profanizál Petőfi a *Szerelem és pipadal*-ban (1844 március — április) s a véle tárgyi rokon-ságot tartó *Szemfájásomkor* című versecskében is. A pipa és leány iránti szerelem egymás mellé állítása, a lányszem, a dohányfüst s az égboltozat hasonlati párhuzamba vonása (*Szerelem és pipadal*)³, s versbeszédese olyan aggodalomnak, hogy a szemfájás megfoszthatja őt a „lány és a pipafüst” látásától (*Szemfájásomkor*): mindez beleillik a költői merészségeknek abba a sorozatába, mely a bakancsos-köpönyegtől a csizmaig, a sóltan kenyértől a négykrajcáros zsoldig költészetbe emeli a költőietlen hétköznapiakat. E két verset tehát a frivolan ható képzettársítás rokonítja az előbbiekkal, s mint távolabbi rokont, itt említhetjük az *Első szerelmem* című bájos költeményt is (1844 júliusából). Az iskoláskor édes emléke elevenedik meg a versben — alighanem az aszódi korszak volt a költemény ihletője. Az előadás tónusában egyszerre van jelen a megindult emlékező hangja, s a férfivá edződött költő mosolya gyermek-önmagán. Figyeljük meg, hogy a stílusnak milyen finom játékával, az önszemléletnek milyen melég „tárgyilagosságával” érzékelteti lelkiállapotát Petőfi:

Ha jött az este, s holdvilág volt :

A kertbe illanánk,

— — — — —
Csend volt ; méléza a természet

Nagy ünnepélyesen,

Csak a békák kuruttyolának

A szomszéd réteken.

Mi e regényes helyzetben

Érzelgénk boldogan :

Mondók, hogy : ejnye, hogy süt a hold,

Be szép egy este van !

³ A költemény, ismeretes, a Császár Ferenc szerkesztette *Aradi Vészlapok*ban jelent meg *Dal a szivarról* címen, s a következő kezdősorokkal :

Szeretlek én, te jó növény.

Melyből szivarom készíték.

Lejebb pedig *pipa* helyett *szivart* olvasunk. A pipa és szerelem költőileg sokkal jelentősebb; klasszikus kombinációjával már korábban találkoztunk a *Befordultam a konyhába...* című kis műremekben. Az irodalmi előzmények között Csokonai *Parasztdal*-a mellett, amelyre Horváth János figyelmeztet, meg kell említenünk Kazinczy *Katonadal*ából (1827!) a következő sorokat :

Amint pipájában a tűz ég,

Aként ég szerelme

ami voltaképpen — csakúgy, mint az egész költemény — Amade László *Az szép fényes...* kezdetű toborzódalának nem éppen sikeres átírása. Amadénál ez a két sor is frissebben hangzott:

Mint tűz meggyúlt pipájában :

Úgy ég a szerelme...

S következnek a lezárás, a jelenbe zökkenés :

... Ah, szép idők ! ti elmulátok
És mindörökre tán,
Már nem terem számomra többé
Sem sonka, sem leány.

Itt is csattanót érzünk, noha semmi váratlan fordulat, semmi poénszerű nincs a befejezésben; hiszen az első szerelem a költemény tárgya, s arról is értesültünk már a versből, hogy egykori gazdájának lánykája — ki a kisdíák szerelmének tárgya volt — a legjobb falatokkal, még a kamrából elcsent sonkával is táplálta ifjú lovagját. S mégis, a közös nevezőre hozott *sonka* és *leány* csattanóként, kedves, humoros, de merész csattanóként hat. E bájos frivolságra legfeljebb felhatalmazást kaphatott Petőfi Vörösmarty egyik-másik humoros versétől, de kész példát, elfogadott/költői gyakorlatot magyar nyelven : nem.

Hogy mit jelentettek ezek a költemények a maguk korában, miképpen hatott a profanizálás, a mellbevágó fordulat, a merész poén az irodalmi divat-berkekben, azt jól példázza Császár Ferenc, aki éppen ott találja elfogadhatónak Petőfi líráját, ahol a „sótlan kenyér és bakancs nem visznek kitűnő szerepet”.⁴ De hogy Petőfi hangváltásai nem pusztán a felső tizezer ízlését sértegették, hanem a jelentősebb és érdemesebb liberális-körökben, köznemesi progresszívek között is konsternációt keltek — s ez a konsternáció nagyon is fontos tünete a kornak ! — arra nem elég bizonyíték a jelentéktelen Császár, azt bizonyíthatja a jelentős Pulszky Ferenc is a még jelentősebb *Szépirodalmi Szemlében*. Álljanak itt tehát e fonákjunktól találó sorok : „azon ellentét, melyben a költőnek gazdag és kincsekkel telt fantáziája üres zsebéhez áll, Magyarországon nem újság, ezt már annyiszor láttuk, hogy Petőfi sem képes érdekessé tenni ; a *modor* azonban, amelyben több ilyenemű dalai irattak, hol csak azért melegítették fel az olvasó kedélye nemesebb érzelmekre, hogy a dal végén a legmindennapiasabb prózaiság hideg vizével leöntessék, egyáltalánba nem javalható ; a *költészet méltóságával nem érnek össze* az ily bajazzóféle elménckedések, a nemesebb érzelmekkel nem szabad pajkos játékot úzni.”⁵ (Kiemelések tőlem. P. P.) Íme, a haladás szempontjából gutgesinnt kritika óvása az érdessé váló, lázongó Petőfi ellen.

Mármost összegezésképpen elmondhatjuk erről a verscsoportról, hogy a bohémas önarcképek és bordalok környezetében itt új hang és szemléletmód kezd kibontakozni, s itt figyelhetjük meg egy később jellegzetessé váló lírai modor első moccanásait is. A java verseknél ezek a vonások már nemcsak kedélyi, de tényszerű életrajzi hűséggel párosulnak. A heinés poének ; a versvégi merész fordulatok, amelyek konvencionálisan nagyon is ellentétes tárgyi és stílus- elemeket sodornak egymás mellé ; emelkedettnek és köznapinak, vaskosan anyag-szerűnek és finoman magasztosnak profán keveredése ; a bajzai-vachottsándori érzelmes líraiság összekocintása eddig lírán-kívülinek tartott szavakkal és szókapcsolatokkal ; a hasonlatok rendjének merész felforgatása ; az önszemlélet lappangó humorának, sőt ironiájának érzékeltetése a stílus diszkrét játékaival : megannyi kezdemény a lírai horizont realista tágítására. Ami itt megmozdul a költőben, az részint *A helység kalapácsában*, részint későbbi, nagy életrajzi verseiben, részint a *Felhőkben* és a *Felhők* táján „növi ki” magát. Most még nem primer jelenségek ezek, az itt elemzett költeményekben nem is a legjobb szintjén mutatkoznak meg a költőnek, de már erősítői a fejlődés fővonalának. Három mozzanatot kell itt —

⁴ Császár Ferenc : *Petőfi Sándor költeményes munkái. Irodalmi Ör.* 1845. 4. sz.

⁵ Petőfi Sándor összes költeményeiről. *Szépirodalmi Szemle* 1847. május 9. (Pulszky Ferenc cikke.)

éppen a fejlődés plasztikusabb megmutatása végett — hangsúlyozni. *Először*: ezekben a költeményekben az újat jelző ízlés-, stílus- és szemléleti elemek többnyire még nem szakadtak el végleg a bohémes-könnyed allűröktől, de ezeknél már hatékonyabb a verscsoport javában a nem-fiktív, hanem tárgyi hitelű életrajziség. Az önszemlélet felerősödő humoros-ironikus-keserű vonásai is a személyi hitel jegyei. *Másodszor*: a stílus- és ízlésváltozás mögött változó szemlélet munkál. Petőfi népdalairól szólva említettük már, hogy az 1844-ben írottak egy részében újra találkozunk azzal a keserű hanggal, vállat rándító dacos fájdalommal, amelyel az első bordalcsoporthoz ismerkedtünk meg. Említettük azt is, hogy a népdalok hangja harmonikusabb a korai bordalokénál, azoknak szeszélyesebb, diszharmonikus, olykor romantikus színezetű tónusát itt hiába keressük; — ellenben találunk bennük tiszta egyszerűséget, kemény és egynemű bánatot, mélyről felhúzott, de áttetsző keserűséget. Dalba simuló itt az elégedetlenség kifejezése. Ugyanakkor a második bordalcsoporthoz mulató derűje, megjátszott gondatlansága távolodást jelent az első bordalcsoporthoz s az egykorú népdaloktól. A költő tartalmas derűje, igazi újdonsága ekkor az *Egy estém otthon*-ban, s a rokonkölteményekben fészkel. Ez a második bordalcsoporthoz tehát a bohémkedő-szerepjátszós önarckép-versekhez közelít, bár nélküli azoknak igényesebb önszemléleti játékait. Viszont a most elemzett verscsoport a korabeli népdalokkal és profanirozó zsánerképekkel tart fejlődésbeli rokonságot (pl. *Elvennélek én, csak adnának...*; *Nem nézek én, minek néznék? az égre...*; *Ez a világ amilyen nagy...*; *A nap, A nap házasete*, stb.). Ami ott a dal műfajában megférő keserűség és bánat, az itt — feloldozva a dal kötelékeiből — szertelenebb megnyilatkozása keserűségnek, elégedetlenségnek, zaklatott lelkiállapotnak. Itt nem kötelező a harmónia: a színek is ríkítóbbak, a kedély jelei is merészebbek. A tiszta humort és tiszta bánatot fel-fel-váltja a bonyolultabb önironia és gunyorosság; az ellentétek ütközete is komplikáltabban zajlik, a frontvonal a nyílt szókimondástól a stiláris lázadásig terjed. *Harmadszor*: ez a tónus megváltozott körülmények és megváltozott életforma közepette kezd figyelmet kelteni. A Pestre érkező, Pesten élő és segítségkeresztőként működő, írók és színészek társaságában forgolódo költő új élet-atmoszférája találkozik ezekben a versekben a diák-katona-vándor-színész-országcsavargó tapasztalattá sodrott élményeivel, hűségesebben őrzött kedélyszíneivel. Ott van a városi kultúr lokál ezeken a költeményeken: nemcsak a kérgükön, hanem a mélyebb versrétegekben is.

Am nemcsak ezeket a verseket hatják át a városi színek, s nem is ezeken tűnnek elő a legteltebben. Témájukban hordozzák a várost *A boldog pestiek* s a *Kedves vendégek* című költeményei. Hogy ezek a versek adalékként járulnak a bohémes önarcképhez, arról korábban szoltunk már. De soraikban mást is kell látnunk, mint a „rendes élet”, a vidékiség fölényes-könnyed megvetését. Azt ugyanis, hogy Petőfinak *igaza* van, mégpedig nemcsak a játékban érvényesülő kedély és temperamentum segítségével, hanem közvetlenül, tárgyi nyíltsággal. Valami hasonló fölényrel róhatta versebe annakidején Kazinczy Hőgyészi Hőgyész Máté alakját, ahogy most Petőfi gúnyolódik a vidékieken. Ahogy a nem kívánt vendégeket jellemzi, ahogy e jellemzésben szembeállítja a maga tágas, korlátlan, Pesten is csiszolt szemléletét a vidékiek laposságával, szürkeségével, műveletlenségével: abból nagyon is realiztikus kép kerekedik elénk a költőről s a „kedves vendégek”-ről. Kigúnyolt és gúnyoló egyaránt hitelesen állanak előttünk, s inkább csak közeliségét érezzük a bohém-fikciónak, s nem közvetlen jelenlétét. Itt is, akárcsak az ímént elemzett verscsoport egyes darabjainál, szembetűnő a stiláris eszközök hangsúlyozottsága. Amellett, hogy a vers direkt jellemzésben mutatja be a derék vidéki familiát, az előadás szándékolt prózaisága még plasztikusabbá és hangulatossabbá teszi a képet. Különösen a szűkrezabott mondatok sorozata tekinthető ezúttal stíluselvnek — a „táti”, „mámi” gúnyos versberántása mellett:

„S meglátogatnak. Még szebb. Jöjtek!”
 „Pompás multság lenne. Képzem.”

„Jeles család is. Annyit mondhatok.”
„A táti az derék legény. Derék.”
„Mindig pirul. S mi bájjal társalog.”
„Vigan vagyunk. Valóban. . .”

A humorizáló fölény hordozói ezek a kopogós mondatok, amelyekből a derék család érdektelen, prózai modorának paródiája rajzolódik ki. Egyébként a kortárs-kritika szemében a versbeli „trágya” lett Petőfi veszte; még a prózaiságnál is mélyebbre süllyedettnek minősítették emiatt költeményét.⁶

Lesz még alkalmunk bővebben szólni Petőfi merész stílus-törekvéseinek fontosságáról költészeti forradalmában. Bizonyos, hogy ha egy stílustörekvés pusztán szokatlan szavak kedvelésében jelentkezik, s nincs „fedezete” a költői szemlélet változásában, akkor ez aligha több verbalizmusnál, mely előbb-utóbb modorosságá válik. Petőfitől mi sem állott távolabb. Az ő „sült rák”-ja, „mámi” és „táti”-ja, „bakancsos köpönyege” s szó-társaik közvetlen és szerencsés érvényesítői a szavaknál nem kevésbé meglepő szemléletnek. A profanizálás, a maradi és korlátolt falusiakat körülzáró pesti fölény, az önszemlélet olykori ironiája — aligha érthető meg pusztá Heine- és Béranger-hatásból, többek ennél: Petőfi új életélményeinek becsapódásai a költői szemléletbe. Ezt példázza *A boldog pestiek című* városi dal is, amelynek kétségtelenül ízlés-rokona, sőt előde néhány Béranger- és Heine-vers, de megérteni csak a Pestre került Petőfi élménykörében tudjuk. Játékos-főlényes tónusban indul a költemény: a „falusiak”, és „kisvárosbeliek” húzzák itt a rövidebbet a „boldog pestiek” mellett. Aztán két strófán keresztül fokozódik a refrénbe tett „boldog pestiek” vidám és szórakozással zsúfolt életének esetelése, s folytatódik ez még a zárószakaszban is — egészen a poénig:

Így múlik éjünk és napunk,
Nincs híja semminek,
Míg végre csődöt nem kapunk
Mi boldog pestiek!

Kétféle értelmezésre ad lehetőséget a költemény. Elképzelhető, hogy Petőfi azt a *Kuthy Lajos*-féle, kevéspénzű, nagylábon élő, elegáns házat vivő arszlán-típust verselte meg, aki állandóan a csőd szélén állott. Petőfi maga is látta ezt a fényűzést. „Soha sem láttam én azóta sem olyan elegánsul bútorozott szállást, mint amilyenbe Kuthy elfogadott bennünket Petőfivel” — olvassuk Jókai Mór emlékezéseiben. A költemény azonban aligha lehet a Kuthy-eset pontos rajza, hiszen Kuthy csődje csak 1845 őszén következett be, amikor is az elegáns író vidékre szökött az anyagi bukás következményei elől, s csak néhány főrangú hölgy pénzben kifejezett barátsága mentette meg őt a nagyobb kellemetlenségektől.⁷ Így aztán ironizált az a fölény is, mely az első strófákban éri a szép természet dicsőítőt — a falusiak és kisvárosbeliek végül is „igazolódnak” a kérkedő, könnyelmű, csődbejutó pestiekkel szemben. Lehetséges azonban, hogy Petőfi a maga és barátai életét, kispénzű, robotos (segéd-szerkesztő már ekkor!), szegényes életét gúnyolja a versben, szembeszegezve a „boldog pesti” élet *látszatával* — a poénban megvillanó *realitást*. A *játéknak* mindkét értelmezés esetében nagy szerep jut a versben, de ez a játék tulajdonképpen a valóságos helyzetet megmutató kontraszt kedvéért történik, s így minél játékosabb, túlzóbb a „boldog pestiek” bemutatása, annál csattanóbb a poén. Itt sem beszélhetünk tehát vers-lényeget tevő szerepjátszásról,

⁶ Nádaskay Lajos bírálata Petőfi verseiről. (*Honderű*, 1844. december 21.)

⁷ A Kuthy-verziót tartja lehetségesnek Havas Adolf is, anélkül azonban, hogy figyelembe venné, hogy a költemény több mint egy évvel korábban jelent meg a *Pesti Divatlapban* (1844. július 4. hete), mint ahogy Kuthy csődöt kapott. L. még Wallentinyi Dezső: *Kuthy Lajos életrajza*. (1897. 62—63. l.)

sem ál-Petőfiről, hiszen ha a költő köréről szólna is a dal, a megjátszott pompa és könnyelműség csak eszköze a realitás érvényesítésének.

*

A költői önarcképnek tárgyilag is hiteles vonásait kapjuk a színész-versekben. Most; hogy Petőfi úgyszólván végleg szakít a színi pályával⁸, felrajzanak benne a pályán töltött évek emlékei, nosztalgiával gondol vissza a vándorszínész szabad és változatos életére, a segéd-szerkesztőinél vonzóbb életformára. A korábbi években írott színész-versek inkább csak alkalmi színlapra nyomott (*Emlény*) vagy hektográfon sokszorosított költeménykéek (*Búcsúszó*)⁹ vagy olyan gyengén sikerült kísérletek, mint *Az első dal*, amelyet aztán maga a költő sem vett fel versköteteteibe. A színészpályára emlékező költő sokkal jelentősebb verseket írt a színház világról, mint a színészpoeéta. (*Búcsú a színésztől*; *Levél egy színészbarátomhoz*; *A tintás-üveg* stb.).

Az év elején Debrecenben született *Füty* című verse a gyengébbek közül való; nyílt-szívű, de felejthető előadása a színészpanasznak: hálátlan a közönség, alacsony a gázi. Két, Pesten írt színház-versében (*Színbírálat*; *Színházban*) inkább csak ürügy és kellék a színház, hogy kifejezze rajongását egy kislány iránt — aki valószínűleg azonos azzal a Kappel Emiliával (utóbb Lónyai Menyhértné), akinek nevét egy kedves Petőfi-epizód őrizte meg az utókornak. A két költemény már a pesti atmoszférát idézi, s ahogy a *Színházban* Petőfi játékos finomkodással használ — úgy látszik — divatos idegen szavakat:

„Nincs szimpiád irántam?”

„Úgy de bánod is te mindezt! . . .

Sz’ az malheuröm, hogy nem bánod”.

azzal nemcsak e lángolás jelentőségét mérsékli tetemesen, hanem nyilatkat lödöz a preszi-özök felé is. Még nyilvánvalóbb ez a következő két sor stílus-keverésében, ahol öngúnyt is vegyít a gúnyba:

Nézd, a bú mint fintorítja

Szentimentális pojámat. . .

A költőnek erre az útszakaszára jellemző ez a stílus-mozzanat, de a vers alig több ennél: adalék egy fejlődésrajzhoz. Nyárelői vers — *Búcsú a színésztől*. A „kalandok” és „regényes élet” utáni nosztalgia, a pályaváltás kedvesen hetyke közhírré tétele („Adom tudtára mindazoknak, — Kiket tán sorsom érdekel”), s a refrén alkalmazása rokonítja ezt a költeményt a Béranger-hatást mutató, zánerező önarcképekkel, amelyek egy valóságos jellemvonás kiemelésével és eltúlzásával adnak képet a költőről, vagy fiktív tulajdonság megjátszásában sejtetik arcvonásait. Itt azonban minden „tény” valóságos, — a színészség csakúgy, mint az, hogy „segédszerkesztő leszek”, a színi pályán töltött esztendőik száma csakúgy, mint a segédszerkesztőre váró „kis szoba”. Amit aztán a foglalkozás-csere tényei köré fon a költő — fájdalma a „kalandok” és „regényes élet” tüntén, félelme az új munkakör szűrkeségétől — az nagyon is emlékeztet arra, amit néhány hónappal ezelőtt a *Javulási szándék*-ban írt meg a „rendes élet” és a „költői” élet ellentétéről, az előbbi rovására. Hihetné az ember, hogy a líra, vagy általánosabban a művészet-ellenes „rendes életet” féli a ráváró segédszer-

⁸ Egressy Gábor jutalomjátéka alkalmából a *Szökött katonában* játszotta el Gémesi szerepét. (Nemzeti Színház; 1844. október 12.)

⁹ Lásd erről: Újvárossy Fedor: *Petőfi német levele és ismeretlen verse* (Nemzeti Újság, 1933. 205. sz.) és Pándi Pál: *Néhány észrevétel Petőfi verseinek kritikai kiadásáról* (Irodalom-történet, 1955; 3. sz.)

kesztői hivatalban is. Amennyire valószínű ez, annyira valószínűtlen ennek ellentéte, hogy t. i. a költő tudatában a színi pálya s a *Javulási szándék*-ban emlegetett tivornyázás és korhelykedés szinoním vagy akár csak rokon-fogalmak lennének. Az a felelős erkölcsiség, amellyel Petőfi itt és másutt a színészetről szól, tökéletesen kizárja ezt a feltevést. A két költemény ellentéteiközött kétségtelen a rokoniség, mindkettőben a szabadabb életelv küzd a kötöttségek (lekötöttségek) ellen. De míg a *Javulási szándék*-ban a kedélyileg és életszemléletben megalapozott ellentét tárgyi fikción alapul, melyet költői játék tud csak megteremteni, addig a *Búcsú a színésztől* ellentéte, a színészet és segédszerkesztőség, *hivatal és szabad élet* vitája tárgyilag is hiteles, valóságos életrajzi momentumokban gyökerezik. A két költemény között ez az a hasonlóság és különbség, s ezt mi a költő útjának erre az egész szakaszára jellemzőnek tekintjük. A bohémes-könnyelmű zsánerszerű önarckép mögött és után kialakulóban van egy hitelesebb-realisztikusabb önjellemzés is.

A megformálásból azért itt sem hiányzik némi zsánerszerűség. A refrének és a negyedik strófa egyetlen vonást emelnek ki a jellemből: a kalandos élet, a színészet utáni vágyat. Ez az egy-tényező bemutatás nyomja rá a maga bélyegét a segédszerkesztőség és színpálya ellentétére: az egyik immár „elzárt mennycsászár”, a másik „untató” „pusztaság”-nak ígérkező hivatal. De ahogy Petőfi a színészetéről beszél, az más, mint a zsánerszerű ábrázolás, abban egy személyes hitelű, többrétű érzelm nyer költői kifejezést. Itt nemcsak azt tudjuk meg, hogy a költő számára színészet és szabadabb élet egyet jelentenek, hanem azt is, hogy Petőfi büszkén vallja magát színésznek, noha e pálya ellen „a balítélet — Vak órájának nyelve szól”, s annak ellenére is, hogy a színészet nemcsak rózsát terem, hanem keserves töviseket is. A „Két évi emlékezetek” pedig nemcsak a *költő szívében* igazolják mindezt, hanem az olvasó számára is nyomatékosabbá teszik a pálya-kép valóságát. Íme, együtt vannak hát azok a személyesítő vonások, amelyek megbontják a zsánerszerű bemutatás egyvonalúságát. Nem sokkal ezután szülehetett a *A csavargó* című költemény. A kettő összevetése sem érdektelen, hiszen ugyanannak a helyzetnek ez utóbbi egyszerűbb, frappánsabb, zsánerszerűbb, s a bohémes önarcképpel közelebbi rokonságot tartó kifejezése.

A *Színészdal*ból mindez hiányzik. Cél-vers, a kevésbé sikerültek közül. Nyilván azzal a szándékkal írta a költő, hogy erkölcsi tanítást nyújtson volt pályatársainak, a Nemzeti Színház zsebkönyvében. Az első négy strófa a színészet apoteozisa: ez a művészetek koronája, mellette árny csak a költőképzlet; a színész uralkodik az emberszíveken, s apostola az erénynek. S nyilván sok személyes tapasztalat fratta le a költővel a szólamos zárószakaszt:

De amit színpadon
A népek hirdetünk,
Ne hazudtolja meg
A cselekedetünk.
Ha meg nem tesszük azt,
Ami föladatunk:
Akkor gyalázat ránk,
Színészek nem vagyunk !

A vers tanítójellegét nem forrósítja líraivá a személyiség varázsa, az alkalmi feladatot, amit később oly gyakran vállal és old meg tökéletesen Petőfi, itt még nem emeli lírájának magasába. Ő maga láthatta ezt a legbiztosabban: költeményeinek egyetlen gyűjtemény kiadásába sem vette fel a *Színészdalt*. A fejlődésrajzhoz ez a költemény édeskeveset ad hozzá: legfeljebb szerény példája a bohémes önarckép lehető ellentétének az *Egressy Gáborhoz* és a *Levél egy színész barátomhoz* című költemények mellett.

Ez a két költemény magasan kiemelkedik az eddig írt színészversek csoportjából, s mindkettő beletartozik az 1844-es esztendő javatermésébe. Az *Egressy Gáborhoz* című tulajdonképpen ditirambusként induló, s aztán gondolati lírába áthajló költemény, amelyet azonban mindvégig életközelségben tart az érzelmi feszültség és az aktualitás. Egyik korai kimagasló példája ez a költemény annak a petőfies lírai modernnek, mely az intenzív vallomástónus és a gondolatiság merész elegyüléséről ismerszik meg. Valószínűleg Egressy remek Machbeth-je ihlette Petőfit a vers megírására (1844. aug. 7-én lépett fel Egressy ebben a szerepben), de a költemény messze túlmutat az ihletet adó egyszeri alkalmon. Az alapgondolata :

Gyakran nem érti emberét a kor ;
Nagyot teremt nagy lelke erejébül,
És ez bukása ! népét fölviszi
Olyan magasra, honnan az leszédül. —

nemcsak Egressyt öleli körül, hanem belefáj abba a költői sors lehető tragédiája is, mint ahogy a művész koszorúit széttépő értetlenek ellen is „szinte a maga közeli végzetét sejtő haraggal” támad Petőfi (Horváth János). Nem is szólva arról, hogy költőnk színészként is megtapasztalta már a bukás, a meg nem értés keserűségét. De az ihletforrás személyes elemei nem mutatkoznak nyíltan a versben, csak a hangvétel izzásának, a gondolati megformálás mikéntjének közvetítésével. Az itt megpendített komor eszme majd a *Felhők*-ciklus *Keresztjében* s *Az apostol*-ban rezeg tovább. Egyébként színészet és költészet között itt is különbséget tesz Petőfi, akárcsak a *Színészdalban*. De ez a különbség-tétel nagyon is jelentős, hiszen a közönség visszhangját állítja középpontba, ami Petőfi számára is létkérdés. Tragikus vigasz a költő számára, hogy „az ész holt fénye egykor föllobog /S feltámadását fogják ünnepelni/ Világosabban látó századok” — de a színészt még ez a lehetőség sem élteti, hiszen csakis a jelen fővenyébe bocsáthatja híre horgónyát. Nem csupán *költő* szól itt a *színészről* : Petőfi mindkét lelkét, a költőt is, a színészt is beleönti a versbe — ezért nem hül hideg okoskodássá a költemény ott sem, ahol például a színészi munka szigorú fegyelméről vall. Petőfi itt már nem áll meg a művész mostoha sorsának személyes hitélű kidalolásánál. Gondolatait magasabbra löki a szenvedélye, s így fut be a vers szélesebb horizontot :

Születté volna boldogabb hazában,
Hol érdemeknek kedvezőbb az ég :
Dicsőségednek fényes ragyogása
Egy félvilágra elsugárzanék.

Ez a keserű hang, ez az egész hazán végigverő indulat talán már több is, mint a liberális átlag-hazaszeretete — ez a tónus a *Mért nem születtem ezer év előtt* káromlásával együtt Petőfi új patriotizmusának küszöbe. Még nem plebejus tartalmú kifakadás, de nem is érthető meg csupán liberális eszme-hatásokból. Lejjebb ízelítőt kapunk — de Petőfi nyelvéen ! — a hagyományos magyarság-kritikából is, ennek viszont éppenséggel nincs folytatása a költő pályáján :

S mit szóljak arról, aki ellened
Viseltetik rút, pártos szenvedéllyel ?

— — — — —
Oh mert van ilyen, és pedig nem egy van ;
Hogy is ne lett volna ?... magyarok vagyunk,
A párt, a párt és mindörökké csak párt
Sok század óta átkos jelszavunk. —

A verszárás mindazonáltal optimisztikus. Nincs ebben a derűlátásban semmi harsány, semmi könnyelmű, komoly Vörösmartyra emlékeztető férfiszavakban csendül ki a költemény, szép belső harmóniában a vers egészevel :

De nem, jutalmad nem fog elmaradni !
Megtisztuland az érzet és az ész,
És eljövend a méltánylás idője,
Midőn mindnyájunknak kedvence lész.

Mit ad hát ez a költemény a formálódó önarcképhez ? Adja az elmélyülő költő vonásait, a hivatás gondjaival viaskodó művész karakterét, adja a komoly eszmékbe oldott Petőfit, aki nem más, mint a bordal-költő, vagy a bánatát harsány derűbe fojtó poéta. Petőfi az is, ez is, mint ahogy közös gyökérbe fut le a Petőfi-gond és a Petőfi-vigság. Kiegyensúlyozott, új-igényű költemény ez; méltóságteljes strófaiban, nemesen hullámzó ötös és ötödféles jambusaiban, vallomásos-gondolatiságra szerelt stílusában semmi szeszélyes, semmi rikító, semmi fölényes-könnyed nem lepi meg az olvasót. A hagyományos keretet itt a hivatás gondjai, a komor eszmék feszegetik. S ez a költemény igazi értéke Petőfi útján: a közvetlen, baráti hangon induló, majd súlyos gondolatok szférájába emelkedő, elkomoruló s végül is kiderülő vers soraiból kendőzetlen, markáns Petőfi-arc tekint felénk.

Témája szerint a színész-versek csoportjához tartozik, bár jellegében a fentiektől merőben elüt a *Levél egy színész barátomhoz*. Önéletrajzi költemény ez, emlékező vers. „A költő itt dunántúli excursiójáról, vagyis első igazándi színészkedéséről (1841. július — szeptember) emlékezik egy ismeretlen színész-barátjához írt költői levél formájában. A Tolna megyei Ozorán avattaték be a színészetbe, miután Somogyot, Veszprémet, Tólnát bebarangolta. Az említett helységben Sepsy Károly igazgatása alatt egy hat tagból álló színtársulat nyikorgatta Thespis szekerét” — világosít fel Havas Adolf a vers életrajzi háttéréről. Egyébként a Szeberényi Lajoshoz, 1842. július 7-én írott levelében számol be életének erről a szakaszáról a költő. Ez a vers is az esztendő javaterméséhez tartozik; a színészkedés hónapjaira emlékező Petőfi jelentősebben tudott szólni a vándorszínészetéről, mint az aktív színészként írogató poéta, vagy a színészi morálról elmélkedő költő. A Megyeri-vers mellett ez az épistola is bizonyosság erre. Elemében van itt Petőfi. A költői levél — amint azt eddig láttuk már s oly gyakran fogjuk még látni — pompásan érvényesíti költőnk közvetlenségét, abszolút kompetenciáját a lírán kívülinek tartott témák és helyzetek megverselésében, egyedülálló képességét a tónusnak és a lírai attitűdnek egy versen belüli hajlítgatására. Petőfi pályáján korai és klaszszikus eredménye ez a vers a lírai emlékezés és megjelenítő erő összefonódásának. Plasztikusan rajzolódik elénk az élmény, s rajta az *emlékező* költő finom humora sejlik, amint a „mából” tekint tegnapi önmagára. A nyomort, nélkülözést, kínokat megszépíti az emlékezés, de Petőfi remekül utasítja el magától az emlékezés felkínálta érzelmességet: csak egy csipetnyit enged belőle a versbe, hogy elegendő a szemlélet humorával, ízét adja a költeménynek. A „Hősleg műkködém három szerepben. . .” mily találóan villantja át az utókornak a színész-Petőfit s a költőt is, aki színész-magára emlékezik. Vagy itt van a remek ismerkedési jelenet direktora, aki úgy invitálja ebédre a színésznek állt vándordiákokat, hogy szavaiból még ma is kiszaglik a vándorszínész élet:

Ebédelt már ön? itt az ételek
Fölötte drágák, s ami több: roszak.
Az ispán úrtól özcombot kapánk,
A káposztából is van maradék —
Ha meghívásom nem méltóztatik
Elútasítani: jó ebédje lesz.

Lám csak, mi mindent képes elhordani hátán a jambus ! S Petőfi szellemesen ügyel : minél szokatlanabb a teher, annál szabályosabbak a lábak ! A költemény zárósoraiiban aztán újfent a színészet gondjai foglalják el a költőt : hiányzik a közönség pártolása, bitangok, gaz sehonnaiak lepik el a színészi pályát. Ez a gondolati summázat a vers végén nem emelkedik a vers-test szikrázóan szellemes és eredeti megoldásai fölé. Ám ennek a szürkébb hangnak, indulattól fűtött elmélkedésnek, sallangtalan baráti megszólításnak is gyökere van Petőfi lírai egyéniségében. Később, főleg 1848-ban, gyakran találkozunk majd ilyen szürkébb könnyű, de nemes eszméjű versekkel és versrészletekkel.

Kétféle múltat-ébresztő, emlék-idéző kísérletnek voltunk eddig tanúi Petőfi pályáján. Az egyik típust, a korárbbit, a *Távolból* képviseli ; itt az élmények csak érzelmi elvontsággal kerülnek versbe, az uralkodó színt az adja meg, miként reagálnak a költő érzelmei a múltra. Itt *közvetlen* a kapcsolat múlt és jelen között, egy jelenből kiinduló érzelmi folyamat a vers tartalma. Az ilyesféle múltidézés az érzelmesség szakadáskészlén billeg — Petőfi ösztönös jóízűlése kellett ahhoz, hogy ezt a versét is megőrizze a le hanyatlástól. A katona-évekre emlékező versekből sem hiányzik ez az érzelmi felfűtöttség. A *Távolból*-nak e tekintetben pár-verse a későbbi *Katona barátomhoz*, noha ebben a téma természeténél fogva halkabb az érzelmek érvényesülése. De az érzelmek gomolyából itt-ott már kezdenek kibontakozni a múlt kontúrjai, a tárgyi valóság nagyobb teret kap az érzelmi valóságban. (pl. K. . . *Vilmos barátomhoz*.)

A múltidézés másik típusának példáját a *Levél egy színész barátomhoz* című költeményben láthattuk. Itt előtérbe kerül a tárgyi valóság, a konkrét élmény, s az érzelmek, a jelenből fogant motíváció *közvetett* módon, a szemléleten keresztül, a megformálás mikéntjében érvényesül. Az emlék-ébresztésnek ez a módja hatalmasan kitágítja azt a területet, amit a költő lírailag bejár. Olyan témák és tónusok válnak itt költői lehetőséggé, amiket csak egy gyökeresen új szemléletű poéta, csak egy Petőfi-szerű zseni honosíthatott meg a költészetben. Lírai forradalmának egyik szakasza játszódik le ezekben a versekben. Legkivált az *Egy telem Debrecenben* mutatja az új lehetőségek tágasságát, s az imént idézett színész-verssel együtt : az önarckép teljességét, elragadó hűségét és báját. Elhíresült, szubjektív intonációval kezdődik a költemény „|Hej, Debrecen,| Ha rád emlékezem !. . .”, s aztán átzökken abba a „látszólagos részvétlenségbe” — Horváth János világitó kifejezése ez — amelyben kiválóan érvényesülhet az önszemlélet humora. Van valami figura-teremtő anekdotizmus ebben a versben, amely azonban az ön-bemutatáson belül érvényesül, s plasztikusan érzékelteti a distanciát, mely a Debrecenben nyomorgó poétát a nyomorról verset író költőtől elválasztotta. Petőfi nagy kedvvel „vág” költeményt a köznapiság alatti témakörből, szinte céltudatosan használja a mindennapi beszéd kifejezéseit, asszociációi nem vallanak nagyobb fantáziáról, mint az egyszerű embereké (páristák böjtje, humorizált cigánymizéria), sőt: még naiv túlzással figurásítja is nyomorgó önmagát : „Égő pipám — Szoritgatám, — Míg a fagy végre engedett”. A forma is nélkülöz minden hagyományos költőiséget : a verssorok szabálytalanul harmonikáznak a négy és tizenkét szótag határai között, s a jambus oly szerényen és engedékenyen húzódik meg az értelmi hangsúlyok mögött, mintha ott sem lenne. Keserűen ironikus ízt csak a nyomort esetelő strófkákra következő poén vegyít a versbe :

Ez ínségben csak az vigasztala,
Hogy ennél már nagyobb ínségem is vala.

Ez is az önarckép vonása, ez a látszólagos közömbösség, ez a cinizmus határát súroló könnyedség, amely azonban alkalomadtán robbanhat is. De mind ennek itt még előszele se lebben ; a keresetlenség, hétköznapiság, egyszerűség valóságos „nyomor-idillbe” ötvöződik itt az önszemlélet humorával.

Ha mármost egymás mellé állítjuk a *Hozzá, Magány, Szobámban* című költemények meg-megvillanó önarcképi vonásait ; a költő profanizáló izlésének és kétfrontos fölényének

megnyilatkozásait a városi és vidéki élet festésében ; a színiéletet tárgyaló költemények valós színeit ; a segédszerkesztővé avanzsált költő aggodalmait az új pálya küszöbén ; s mindenekelőtt a *Levél egy színész barátomhoz* és az *Egy telem Debrecenben* érett önszemléletét, akkor nem lehet kétséges, hogy a bohém-versek és bordalok mennyiségi hegemoniája alatt, a zsánerek és népdalok mellett kialakul egy direkt módon is hiteles önarckép, mely egyben a plebejus fogantatású lírai realizmus tónus- és témaszélesítő lehetőségeinek megvalósítása is. A fejlődés szélesebb összefüggéseit tekintve : az éveleji család-versek, *Az Alföld*, a költői levelek nem elszigetelt jelenségek Petőfi 1844-es lírájában, hanem reprezentánsai egy fősodrásba kerülő fejlődési mozzanatoknak, amelynek rokonelemei számos nyári és őszi versben fellelhetők. De túl a részletekből felcsillanó rokonságon, a *Szobámban*, az *Egressy Gáborhoz*, *Levél egy színészbarátomhoz*, *Egy telem Debrecenben* című költeményei egyenes folytatásai és kiterjesztői az év első felében klasszikus tetőzésig jutó realista szemléletnek (és önszemléletnek), az immár jellegzetesen petőfies lírai közvetlenségnek.

A korábban elemzett bohémversekkel szemben, amelyeknek az volt a sajátossága, hogy bennük a különbözőzés, lázadó kiválás és konvenciókkal szembefeszülő nyugtalanság eltűzött, vagy részlegesen fiktív tárgyi alapon jelentkezett — ezeknek a költeményeknek az a fejlődés gerincébe kerülő újdonsága, hogy bennük Petőfi különbözősége, lázadó-ellenzéki attitűdje *a saját életrajzi alapján* jelentkezik — azon az alapon, amelyből ténylegesen kinőtt: a nélkülözés, a vándorszínészi élet, a pesti művészek körében szerzett tapasztalatok alapján.

*

A személyi hitelesség nemcsak a szorosan vett életrajzi versekben nőtt meg, hanem a bordalokban, boros költeményekben is. Mintha 1844 második felében Petőfi korrigálná vagy legalábbis korrigálni kezdené az éveleji bohémes strófákban deformálódott arcvonásokat ; mintha a második bordalocsoport könnyed és kevésbé jelentős dalocskái után a boros lírát is méltóbb polcra akarná helyezni költészetében. Szeptember-október a mutálás időszaka : még megírja a *Takarékosság*-ot, félszeggel a bohém-arcképre kacintva, mellette megterem az *Igyunk!* s a *Dáridó után* — de ebben az utóbbiban már hazafiúi gondokba kap a mámor, előzménye ez a vers a későbbi *Részegség a hazáért* címűnek. Ugyanekkor, sőt valamivel előbb, szeptember elején írja meg Petőfi *Tompa Mihályhoz* című versét, válaszként Tompa bártfai levelére. Ezután következnek majd *A leánykákhoz*, *Sovány ősz* (októger), *A borhoz*(november), *Mit szól a bölcs*, *Szerelem és bor*, *Részegség a hazáért* (december) című költeményei ; különböző verstípusok ugyan, de valamennyiben nagy szerep jut a bornak, s ahogy itt szól a borról a költő, az merőben más, mint akár a második, akár az első bordalocsoport vallomása.

Mi ennek a változásnak vagy pontosabban : fejlődésnek legélénkebb hajtóerejét a költő irányvonalának tudatosodásában, költői egyénisége megszilárdulásában látjuk. Egyenes következménye ennek páratlanul széles élményanyagának egyre közvetlenebb, egyre személyesebb és — lírai értelemben — egyre polemikusabb kimondása. Ez a fejlődés mindinkább háttérbe szorítja a *jikciót*, melyből korántsem hiányzott az emberi hitelesség, s mindinkább előtérbe kerül az élmények tárgyi igazsága. Lényegileg ez a folyamat zajlik le az itt vizsgálandó költeményekben is, amelyekre nem illik ugyan rá a „bordalocsoport” gyűjtőnév, de bátran nevezhetjük *harmadik* boros verscsoportnak.

Am a „kijózanodásnak” még egy sürgetőjére kell felfigyelnünk, a fejlődés általános tendenciája mellett. S ez a sürgető ok : a bordaloknak s a boros-bohémes költő-attitűdnek visszhangja. Július második hetében jelent meg a *Pesti Divatlapban* Petőfi költői levele Kerényi Frigyeshez. Költőnk itt a tőle szokott tréfás nyíltsággal vallja meg rokonszenvét Kerényi iránt, írván :

Már ismeretlen is szerettelek,
Hát még mióta *bibáltam* veled !
T'od a Komlóban, persze, hogy tudod ;

S mindezt ország-világ nyilvánossága előtt. Az érzékeny és diszkrétebb, no meg nyárspolgáriasabb Kerényi kissé meghökken, hogy pesti „bibálása” közhírré tétetett, és tréfás válasszal siet megjavítani önhírét az eperjesi lányok körében :

Hogy is ne szóljak vissza pár soron
Dalodra, te pogány Anakreon,
Ki még az égben is, kemény dolog !
Csak bort s szerelmet énekelni fog.
Őszinte vagy, lepletlen, egyenes.
Ki álvirágot dísznek nem keres,
De nyílt szavadra, pajkos verselő,
Még engem is vehetnek ám elő !
Mámorvitéznek tarthat annyi lány
S szakadni fog kosár, kosár után.
(Petőfi Sándornak)

Szegény Kerényi Kármán Fannijának ábrándját hajszolta — „Lesz-e nekem ily szent menyasszonyom ?” — jajdult fel egyik költeményében —, érthető hát, ha Petőfi indiszkréciója zavarba hozta. Mire Petőfi, baráti gesztussal, a *Versek I.*-ben tréfásan megváltoztatta az ominózus sort :

Hát még mióta *rusztítottam* veled !

Így hát nemcsak bibált, de az ördög bibliáját is forgatta Kerényi Pesten ! A lényeg azonban az, hogy Kerényi finom humorral elhárította magától a szesz-testvéri barátságot s verse magasabb eszmék szövetségébe hívja Petőfit.

Nem sokkal ezután, 1844. szeptember 4-én jelent meg az *Életképek*ben Tompa bártfai levele Petőfi Sándorhoz, aki viszont Petőfit is túllicitálva dicsőíti a boritalt, s úgy köszönti ismeretlen barátját, mintha tiszteletlenség lenne józanul lépni a színe elé. Petőfi válaszverse csak rápendít Tompa hangvételére, aztán erős ívben elkanyarodik attól ; a költő nehéz életére emlékezik. De Petőfit (Pönögei Kis Pál) már egyre gyakrabban emlegetik a bor társaságában. A Pesti Divatlapban Fekete János egyik népies rajzának figurája Petőfi-bordalt énekel¹⁰; októberben a kenetes Sujánszky verse jelenik meg a Honderűben, az alábbi kezdősorokkal :

Sokan felőled azt hangoztaták :
Hogy csak tivornya és víg cimborák
Tudják tüzelni lángra szívedet
És bortul ázik minden éneked.

Majd arra biztatja a pap-költő Petőfit, hogy bordalaiban „a király, szabad hon, Istenért” emelje szavát, mert „E nélkül a pohár bor mit sem ér”¹¹. Novemberben az *Életképek* már mentegeti is Petőfit a bordalok sokallóival szemben, elég silányul : „Többben a sok bordalt

¹⁰ *Pesti Divatlap* 1844. 12. sz. „Pásztoróra Székesfejerváron” c. írás.

¹¹ *Honderű*, 1844. II. 16. sz.

sokallják e gyűjteményben: de, uram istenem, ha már arra vagyunk kárhóztatva, hogy magunk igyuk meg harminc millió akó borunkat, legalább legjobb »bordal« költőink énekeit vegyük meg. . . »¹² A szemfüles Vahot Imre is felfigyelhetett Petőfi beszkatulyázásának veszélyére, s noha kedves és számítása szerinti volt a bordalos Petőfi, a *Versek I.* kötetét már azzal ajánlja olvasóinak, hogy a bor csak egyik témája Petőfi költészetének, sok más egyéb között. Idézzük itt ezt az egyébként is jelentős mondatát: „Ő mint sok pályatársa, nem tűzi ki holdvilágot, szerelmet, hazát és bort versei fő tárgyául, hanem ír nagy változatosággal mindenféléről, mik az említett szokásos költői tárgyak körén kívül is esnek.”¹³ Mindez nyilván hatott Petőfire¹⁴, s izlését dicséri, hogy boros versei ettől kezdve mindinkább kivetkőznek a könnyed-bohémes bordal-jellegből, s tartalmilag „megkomolyodnak.” Igaz, a Tompa Mihályhoz írott versben még ellegyinti a rosszalókat:

... hagyjuk a világot papolnia,
Hogy, ki a bort szereti, ez és ez. —

s ez a fölény nagyon is tartalmás és értékes, hiszen Petőfi tüstént tréfás-komoly triászt szervez az értetlen világ ellen:

Haszontalan világ ez a mai;
Egyáltalában nem tetszik nékem.
Jőjünk csak mi össze! . . . fenn az égben
Örömkönnyekeket sír Csokonai.

A lényeg azonban mégis az, hogy Petőfi boros verseinek hangja 1844 őszétől mutálni kezd, de nem a bordaltól vizsgálógók izlése szerint, hanem a boros-attitűd indítékainak felfedésével, a fikció eszközjellegének kinyilvánításával.

Első jellegzetessége ezeknek a verseknek, hogy már nem a bor bennük az ihletforrás s nem is bordal-írás a költő célja, hanem csak belécsorog a versbe a nedű, mint folyamba a patak. Legkevésbé még a *Sovány ősz-re* áll ez, de itt sem a bor, hanem a szűret, illetve a szüreti invitáció hiánya a dalforrás. A Tompához írott vers baráti ismerkedés, amelynek strófáiból egyhamar kiapad a bor, s marad a lényeg: a bemutatkozás. Külös-vers *A leánykákhoz* intézett költemény: Petőfi itt adja legszebb magyarázatát annak, hogy „oly sokszor beszélnek — A borról” versei. A *Szeretem és bor* amolyan „geselliges Lied”, de nem bordal, inkább valami sanszon-szerű lappang benne. A tűnő ifjúság gondja felhőzik a versen, s igaza van Horváth Jánosnak: „a gondúzó borra utalás sem tudja elnyomni egészen e gondolat melancholiáját”.

¹² *Életrajzok*, 1844. II. 21. sz.

¹³ *Pesti Divatlap* 1844. 19. sz.

¹⁴ Ezzel egyidőben Vörösmarty körül is magasra csapnak a bor hullámai. 1844-ben írja *Rossz bor* című versét, mire az egriek bort küldenek ajándékba a koszorús költőnek, *Tárkányi Béla* versének kíséretében. A vers a Honderűben jelent meg, augusztus 31-én. Az egriek küldeményét az aradiak bor-ajándéka követi, *Sárosi Gyula* versével. Ez is a Honderűben jelent meg, egy aradi tudósítás után. Vörösmarty levélben mond köszönetet Sárosi Gyulának; mire *Szemere Miklós* is költői levelet intéz Vörösmartyhoz, bordal írására serkentve a költőt. Vörösmarty levelet ír Szemeréhez (1844. október 28.), amelyben azzal szabadkozik, hogy a bordallal „nálunk igen csinyján kell bänni”. Ez után 1845-ben írja meg *Jó bor* című költeményét, s levelét ez ügyben Sárosihoz, 1845. július 28-án. A bor-ügy dokumentumait I. Lukácsy Sándor—Balassa László: *Vörösmarty Mihály* c. munkájában. (Megj. 1955.) Anélkül, hogy messzevivő következtetést vonnánk le a tényből, érdemes megemlíteni, hogy *Sárosi Gyula* 1844. október 28-án levelet ír barátjának, Szemere Miklósnak, amelyben keserves kirohanást intéz Petőfi ellen. Ezt az ellenszenvet Szemere Miklós is osztotta. Figyelmet érdemel az a tény is, hogy 1844 szeptemberében a Honderű cspésére azzal válaszol a *Pesti Divatlap*, hogy laptársa nevének két utolsó betűjével kombinál. Köztudomású, hogy később ez egy Petőfi-vers témája lesz. Hogy ezt a prózai jegyzetet Petőfi vagy Vahot írta-e, ma már nehéz eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a Honderű Vörösmartyt népszerűsíti, a bor-küldemények dokumentumainak közlésével is, míg a *Pesti Divatlap* — ekkor még — Petőfi bástyája.

(170. 1.) Hangulatlíra ez, ha nem is a legjavából — Petőfi mértékei szerint. *A borhoz* című költeményében sem a boron van a hangsúly, hanem szerelmi csalódásán, melyre az italban keres gyógyírt. Keserű, szkeptikus vers a *Mit szól a bölcs?*, amelyben a kor éles szemmel látott ellentmondásaira felel a fanyar refrén: „Szikrát sem törődve szól a bölcs: — Itt van a pohár, hol a bor? tölts!” Formailag a *Részegség a hazáért* című költeménye áll legközelebb a bordalhoz, de itt csak forma a bordal, a tartalmi-lírai hangsúly a *hazán* van.

Ha már most a bornak funkcióját vizsgáljuk az itt említett versekben, ahhoz a végeredményhez jutunk, hogy a versek egyik csoportjában amolyan sablonos bútakaró a borital (*A borhoz; Szerelem és bor*); a versek másik csoportjához pedig bemelegítő az önvallomáshoz, alkalom az igazi önarckép megmutatására. (*Tompa Mihályhoz; A leánykákhoz*). Ehhez az utóbbi típushoz csatlakozik lazábban a *Mit szól a bölcs* és a *Részegség a hazáért* is.

A *Szerelem és bor* (december) című költeményről nincs több mondanivalónk a fentieknél. Érdeemes azonban közelebről szemügyre venni november szülöttét, *A borhoz* intézett invokációt. A rapszodikus formájú vers a *Szerelem gyötrelmei* ciklushoz kapcsolódik, erre enged következtetni záróstrófája:

Oh bor!
— — — — —
— — — — —
Feledtesd el velem a gúnymosolyt,
Mely lángszerelmem jégjutalma volt!

Itt a vers lényege, ez indokolja a költeményt; tehát a versszerkezet egy nem túlságosan váratlan fordulatra, poénre épül: a vers-forrás a legutolsó sorban lesz csak láthatóvá. Addig voltaképpen a borhoz szólva, a borról medítál a költő. Például így:

Ha eddig hozzád folyamodtam
Bús állapotban,
Keresztelőd lett... a búbánatot
Vidámsággá kereszteléd.

Ami tökéletesen megegyezik azzal, amit *A leánykákhoz* írott versben mond a költő. De a bor versbeli aktualitása itt éppen az, hogy megtörni látszik a bor varázsereje:

De látom,
Hogy már kihalt tüzed, mely értem ége
S frigyünknek vége, vége.

Talán most is csak játssza a költő a borivót, talán a szerelmi csalódás valóban ivásra keserítette — bármiként történt is, a vers lényege az, hogy a szerelem fájdalommal hatalmasabb a bor erejénél:

Fejem nehéz,
És reszket már e kéz,
— — — — —
— — — — —
Ezt befolyásod eszközölte,
De nem hatál be a kebelbe:
A lélek ép,
Nem részegülhet semmifélekép.

Amit itt mond a költő, talán csak *egyszeri* érvényű, s nem több, mint egy ötlet a szesz-mámor küszöbén. Ezt a mámoros attitűdöt nemcsak az ivás leírása valószínűsíti, hanem az olyan sorok „spicces” prózaisága is (az ittas ember magyarázkodó modorában), mint „Ezt befolyásod eszközölte”; vagy a nehézkes-tudalékos szóhasználat („Nem *részegülhet semmijélekép*”) vagy a verssorok rendszertelen harmonikázása; vagy a túlaradó kifejezőmód, mely egy korábbi stílus-állapotból merít („*lángszerelmem jégjutalma*”), de ahol az ellentétpárból nagyon is petőfies, s későbbben mind gyakrabban előtörő keserűség nyilall fel. Bármiként legyen is azonban, még ha a bort csak egyszeri ötlet sodorta is a versbe, az az ötlet korszerű, aktuális: nagyon is beleillik ebbe a boros-vers környezetbe a borral kötött frigy végének — mégoly tréfás, mégoly ötletszerű — emlegetése.

De lássuk a másik boros vers-típust, a jelentősebbet.

A *Tompa Mihályhoz* írott levél derekán azzal fordít költőnk a versmeneten, hogy könnyedén, szinte mellékmondat-szerűen, elhárítja magától a Tompa-féle túlzó Petőfi-képet:

Egyébiránt ne gondold, barátom,
Hogy én valami vad fickó vagyok,
Mihelyest a bor színét meglátom;
Nem én! csak úgy csendesen vigadok.

Melegség-hullám indul ki innen, a költő keserves múltjáról kezd emlékezni, hasonlóan a *Szobámban* című költeményéhez. A sorokon enyhe érzelmesség párázik — ami túlment ezen, azt az első megjelenés után törölte Petőfi a versből.¹⁵ Személyazonosságának itt is kiütköző jege a *különállás*, szembenállásnak és elhúzódnásnak petőfies keveréke. A „haszontalan világ”, mely „nem tetszik nekem” éppúgy Petőfi szemléletére vall, mint az, hogy nála a gátlástalan emlékezésnek és kitárulkozásnak az a feltétele, „ha bizalmas ember van mellettem”. Szinte hihetetlen, hogy Horváth János ezt a verset tizenegy másikkal említi egy kalap alatt, mint amelyeket „sürgős modorú, felszínes, alakoskodó objektivitás” jellemez, amikor is a költő „önmagáról beszél s magát valami múltattató, félvállról vett ötletességgel, jurátus-humorizálással *különösnek tetszeni akaró* typossá *játsza ki*” (47. l. kiemelés tőlem. P. P.). A *Tompa Mihályhoz* írott vers állítólagos típus-társai többek között — Horváth János szerint — a *Betegségemben*, *Deákpályám*, *Gazdálkodási nézeteim*, *Javulási szándék*. . . De hiszen itt a fejlődés különféle állomásait képviselő, sőt bizonyos értelemben egymást korrigáló versek kerülnek egymás mellé! Anna ritka pontok egyike ez Horváth János könyvében, amikor koncepciója elnyomja a tárgyi igazságot, amikor a szerepjátszás elmélete deformálja az egyes költemények valódi jelentését. Mi éppen azt igyekszünk kimutatni, hogy ez a harmadik boros-vers csoport, egyirányba hatóan különféle élettrajzi gyökerű költeményekkel, a felerősödő tárgyi hitelesség jegyeit hordozza. S ha a tavaszi-nyári versek egy részében — melyeket Horváth János itt összemoss a Tompa Mihályhoz írott verssel — felfedeztünk is a szerepjátszással rokon mozdulatokat, a most ismertetett költeményeknek éppen az a fejlődési sajátossága, hogy körükben elhalványodnak, tűnőben vannak ezek a gesztusok, s helyüket személyileg-tárgyilag hitelesebb vonások foglalják el.

¹⁵ A 32. sor után az *Életképekben* a következő szakasz állott:

A mi csak fájhat érző kebelnek,
Mind az érintette már lelkemet;
S türtem nyomort, hideget, meleget,
Úgy, hogy annak szó nem is felel meg.

Részletesebben kell foglalkoznunk A *leánykákhoz* című költeménnyel. Horváth János számára ez a vers perdöntő jelentőségű a szerepjáték mellett, hiszen a költő maga vallja itt bordalairól:

Míg olvassátok tőlem
A tréfás dalokat,
Nem sejtitek, hogy néha
Szívem majd megszakad.

S még ennél is „önleplezőbb” az, amit esztendő múltán ír Petőfi *Ismerjetek meg!* című versében, s amit Horváth János is ide emel érvként:

Ismerjetek meg végre: ki vagyok?
Álarc alatt volt mostanáig képem.
De már meguntam én álarcomat,
És azt most ünnepélyesen letépem!

és:

De többé nem leszek komédiás,
Ki víg pofákat vág a közönségnek,
És odabenn a színpalak között
Arcán kínszenvedés könyűi égnek! —

S a befejezés:

Oh nem, ez mégsem szép határozat!...
Muljék oly gyorsan, amily gyorsan támadt.
Szenvedjen bár szívem: a víg dalok
Ne szűnjenek meg... hátha áttalok
Kissé vidítom szomorú hazámat.

Nem véletlenül intonálja ezekkel a költeményekkel Horváth János „A Pefőti-szerep” című fejezetét, s jut arra a következtetésre A *leánykákhoz* című versből, hogy itt „a rejtélyesség szándékán kívül az a felfogás lappang, hogy szórakoztatni akar, esetleg *lelki állapota megtagadásával* is; ott lappang a művészi becsvágynak ez első, zsenge formája, ugyanaz, mely miatt a színészi pályához oly igen vonzódott.” (47. l. kiemelés tőlem, P. P.)

A *leánykákhoz* című versben arról a bonyolult pszichikai jelenségről vall a költő a maga világos nyelvén, hogy vidám dalok alatt fészkelhet a lélekben a keserűség; s ami ezután következik a versben, az tulajdonképpen a rejtett alkotói folyamatnak kivallása — egy fikció közbeiktatásával. Lássuk részletesebben a költeményt. A vers in mediis res indul:

Ne haragudjatok rám,
Leánykák, lelkeim!
Hogy oly sokszor beszélnek
A *borról*, verseim.

A második strófa az elsővel együtt már exponálja a vers egész mondanóját, de csak sejtetve a lényegét, nem oldva még fel azt lírai magyarázatban:

Ti nem gondolhatjátok,
Mily *bús az életem*,
Hogy gyakran a keservek
Keservét szenvedem.

Eszerint tehát a *boros* versek magyarázata a *bús élet*. S következik a már idézett szakasz:

Míg olvassátok tőlem
A *tréfás dalokat*,
Nem sejtitek, hogy néha
Szívem majd megszakad.

Most már világosabb az ellentmondás: a *borról* szóló *tréfás dalok* (bordalok) azért oly gyakoriak a költő lantján, mert „bús az élete”, mert gyakran szenved a „keservek keservét”. Ezután jön az ellentmondás feloldása: ha a „bú nekem rohan” — olvassuk — „Ha a világ előttem — Éjjé sötétedik” s „a vihar szívemben — Dúl irgalmatlanul”, akkor:

Csak a bor, amitől ez
Ismét lecsillapúl.
— — — — —
S én újólag vidám, kék
Eget szemlélhetek;
S a fölvidámult égen
A *régi fényben* jár
A jókedv holdja, a szép
Örömsillagsugár.

Eszerint hát a költőre törő búrohamokat a bor szelídíti meg, s ez varázsol *ismét* derűt a kedély egére. *Ezért* lenne hát gyakori a bordal Petőfi versei között. Ám a dalok vidámsága eszerint hiteles, valódi vidámság, nem *játék* a bú elleplezésére, a „tréfás dalok” és „Szívem majd megszakad” nem egyidejűek, hanem egymás után következnek: előbb jön a „*Keservek keserve*”, aztán a *kedvre derítő szőlőnedv* s ezután következik a *tréfás dal*, amikor a „jókedv holdja” már ismét „*A régi fényben jár*” (kiemelések tőlem, P. P.). Így hát éppen nem a „Petőfi-szerep” igazolója ez a vers, hanem annak bizonyítéka, hogy Petőfi nem játszott, nem színészkedett, hanem lényegileg igazi önmagát adta. De valamit még el kell igazítanunk ezen a következőt soron. A versben ugyanis van némi túlzás a *bor* szerepét illetően. Mi elfogadjuk és igaznak vesszük több kortársának egybehangzó vallomását arról, hogy költőnk nemigen ivott boritalt, ha ivott, keveset ivott, s azt a keveset is nehezen bírta a gyomra. Tehát Petőfi játszik-tódit kissé a versben, úgy tüntetve fel magát a leánykák előtt, mint aki gyakorta üzi magától a bűt borral. Az igazság azonban az, hogy sokkal erősebben hatott rá a *bordal* szesze, a meg-hitt *baráti társaság* alkoholja mint a szőlőnedv, s amit a vers szerint a bor végzett el benne, az voltaképpen a diák, színész és frókompániák körében kigyúló dalmámor dicsősége. A kérdés azonban még nincs megoldva azzal, hogy a versbeli *bort* behelyettesítjük az életbeli bordallal, dalmámorral. Petőfi bordalaira nem az jellemző, hogy „lecsillapul” bennük a bűvihar, s helyét a tiszta jókedv foglalja el, hanem hogy bú és derű, bánat és tréfa, kedv és keserűség többnyire *egyszerre élnek meg bennük*. „Changeant”-dalok ezek, jellegzetes hordozói ezen a pályaszakaszon Petőfi forrongó, lázongó, érzékeny egyéniségének. Ezt a bonyolult lelki és lírai állapotot elemzi közérthetővé a költő a bor-fikció beiktatásával, *egymásutáninak* tüntetve fel azt, ami kedélyében és bordalaiban oly gyakran *egyszerre* volt jelen: a keserűséget és az életkedvet. De ebből a „vulgarizáló” ön-magyarázatból is kitetszik a lényeg: ellentétés, de közös gyökerű lelkiállapotok szoros összefüggése a bordalok körében. Legfeljebb a valóságosnál oldottabbnak s ezért egyszerűbbnek tűnik elő az, ami Petőfiben ekkor még bonyolult, embrionális alakzata a későbbi világos *igen*-nek és *nem*-nek. Játéknak és lényegmondásnak hasonló, de fejlettebb dialektikájára figyelhetünk itt, mint az első bordalcsoportban. A költő borivónak játssza ki magát, „szerepet játszik”, ám olyan ez a „játék”, hogy általa válik vilá-gossá a lényeg, ez döbbsen rá az igazra, adott esetben arra, hogy Petőfinél a bordal nem a

szerepjáték kategóriája, hanem az *igazi* Petőfié, s hogy ebben a versben a „játék”, a fikció *nem a költő lelki állapotának megtagadását segíti* elő, hanem valóságos lelkiállapotának mar-
kásabb érzékeltetését.

De Petőfi szövegének elemzése mellett nem hagyhatjuk itt figyelmen kívül Horváth János szövegét sem. Ő az 1844-es évben a „kedélyszín első korszakos átváltását” látja, az „eddigi panaszos, fájdalmas, vagy dacosan sötét lyraság után a naív életkedv tarka pillangói”-
nak hegemoniáját (46. l.). Ilyen kedélyszini változás valóban történik, de korántsem ilyen szélsőségek között. Szóltunk már arról, hogy a korábbi, sötétebb tónusú versek lázongása tovább él a kedélyesebb-bohémes versekben is, hogy ebben a 44-es kedélyességben ott feszít a keserűség is. A „naív életkedv tarka pillangói”-nak említését ezzel kapcsolatban elhibázottnak érezzük. De kövessük tovább Horváth Jánost. Szerinte már itt, *A leánykákhoz* írott versben megmutatkozik Petőfinek „egyik jellemző tulajdonsága: fejlődése meneté-
nek számontartása, személyazonosságának erősítgetése a változás ellenére”. Ezt támasztaná alá a *Még olvassátok tőlem...* kezdetű strofa. Eszerint *kettős* törekvés nyilatkozik meg a versben: egyfelől a „személyazonosság erősítgetése”, másfelől a „szórakoztatni” akarás, „esetleg lelki állapota megtagadásával”, azaz a szerepjáték. Fentebb kifejtettük, hogy a versben valóban fellelhető a *fikció*, amelyet szerepjátékos mozzanatnak tekinthetünk. De a vers lényege, amit a fikció is érvényesít, a bordal-talány feloldása — majd hogy azt nem irtuk, hogy a szerepjátszás elméletének cáfolata. Ebből következik, hogy tagadnunk kell a Horváth János-i értelmezés másik komponensét is, hogy ti. a versben — mintegy ellensúlyozandó a szerepjátékot, — a „személyazonosság erősítgetése” is folyik. A személyazonosság igazolása az lenne, ha Petőfi szükségesnek érezné bizonyítani, hogy a tréfás dalok is az ő szülőttei, a bánatosak is, azaz *mindkét* típuson ott a jellem bélyege. De ő ezt nem tekinti bizonyítandónak. A személyazonosság igazolása lenne az is, ha Petőfi arról írna, hogy a tréfás dalok alatt változatlanul megél az ő bús lelke, „mintha élete most is bús volna”. „mintha a belső igazság ellenére írná tréfás dalait” (H. J.). De Petőfi nem ezt mondja. Petőfi azt mondja, azt érzi szükségesnek „erősítgetni”, hogy életében és egyéni-
ségében bonyolult egységet alkot bú és kedély, tréfa és keserűség; ezt kell megérteni a leány-
káknak, ezt az érzékeny komplikációt, s nem azt, amit úgyis értenek vagy legalábbis éreznek, hogy ti. ború és derű egyként a Petőfié.

Horváth János szerint Petőfinek az a törekvése, „hogy a változást csak látszólagosnak tüntesse fel, lényegbeli változatlanlanságát azonban fenntartsa” (47. l.), nemcsak *A leánykákhoz* című versben és 1844-ben nyer kifejezést, hanem *A felhőről*, 1847-ben írott költeményben is. Az igazoló strofa :

Miért vonzódom úgy hozzájuk ?
Mert ők lelkemnek rokonai,
Mely mindig új s új alakot vált
S még is folyvást az egykori.

Igen ám, de Petőfi ebben a versében arról szól, hogy a felhők hol gyermekien ártatlanok, hol zsarnok ellen vívó haragos férfiakkhoz hasonlóak, hol pedig a testvéri gyöngédség képeit alkotják: s ez a sokféleség az, ami a költővel rokonítja őket: sokhúrú, sokoldalú, sokat átérző, változó maga a költő is, anélkül, hogy lénye-lényege változna. Gazdag egyéniség. Több költeményében is hangot ad ennek a korlátlan változatosságnak a szilárd egyéniség alapján (*Képzetem; Dalaim; Nem ért engem a világ* stb.), de — s itt csúszik le Petőfiről Horváth János értelmezése — sohasem azzal a cézzal, hogy „a változást csak látszólagosnak tüntesse fel”. Nem, *a változás nem látszólagos Petőfinél, nem szerepjátékszerű, amely mögött meghúzódik az igazi Petőfi, az állandó alap. hanem a „változások” a lényegnek, az igazi Petőfinek jelentkezései, kizárólagos létformái csakúgy, mint ahogy a felhő is változó-alakuló felhőábrák formájában létezik.* A „lényegbeli változatlanlanság” hangsúlyozása s az a Petőfinek tulajdo-

nított törekvés, hogy ő „a változást csak *látszólagosnak*” tünteti fel — azért kerülnek így sarkos ellentétbe Horváth János koncepciójában, s azért van itt különösen szükség a „látszólagos”-ság kiemelésére is, hogy a költő nyilatkozataival, illetve azokból levont következtetésekkel is igazolja a szerepjátszás elméletét — prolongálva annak hatályát az 1847-es esztendőre. A „látszólagos változások” szerint a *Petőfi-szerep az ál-Petőfi* színönimja, legalább is lényege szerint, viszont a „lényegbeli változatlanág” az *igazi Petőfi* megfelelője. Mindez azonban csak konstrukció, melyet — láthattunk — nem fedez a költői mű.

Hogy mennyire zsákutcába fut itt Horváth János elmélete, azt talán még világosabban bizonyítja fentidézett szövegének folytatása. A *Felhők* idézett strófája után olvassuk : „Ekként fog majd gondoskodni lyrai folytonosságának az elismeréteséről még a *legkirívóbb ellentét* eseteiben is, pl. amikor majd megállapítja pesszimizmusa és emberszeretete azonosságát.” (47. l. kiemelés tőlem. P. P.) Nyilvánvalóan a *Világyűlölet* című költeményről van itt szó, amelyben azonban nem objektíve kirívóan ellentétes érzelmek azonosságát bizonygatja a költő (mint ahogy a bűmarta lélek és tréfás dalok esetében sem ezt tette), hanem gyűlölet és szeretet igazoló összefüggését, ha úgy tetszik : dialektikus egységét vallja ki páratlan tisztasággal. A „lírai folytonoságnak” bizonyítása tehát nem egy „kirívó ellentét” szubjektív betemetését jelenti, hanem a valóságos összefüggés lírai felmutatását. De pesszimizmus, szeretet és gyűlölet komplexuma majd a *Felhők*-ciklus táján válik égető kérdéssé Petőfi pályáján, elemzését is akkorra halasztjuk. Most csak azért említettük meg — Horváth János példáját követve — hogy lássuk (és elvágjuk) Horváth koncepciójának azokat a szárait, melyet a szerepjátszás elméletéből kiindulva szövik át az egész életművet. E szükséges kitérő után lépünk vissza 1844-be, a harmadik boros-vers csoporthoz.

A hátralevő versek — *Mit szól a bölcs. . . Részegség a hazáért* — már csak lazábban kapcsolódnak a boros-csoporthoz. Itt egészen nyilvánvaló a bor kelléki helye a versben, már nem is az a fontos, amit a borról mond a költő, hanem amit *általa* mond. Egyébként mindkét jelentős költemény sejteti a borítal alkonyát Petőfi lírájában : az egyik a filozofikus-meditáló versek előfutára már, a másik a hazafias lírához kívánkozik. Ezért a maguk lényegi helyén tárgyaljuk majd mindkét költeményt. Itt csak annyit jegyezzünk meg, hogy a *Mit szól a bölcs?* -ben a menekülés útja a borítal, az élet keserves kérdései elől húzódik boroskancsó mögé a „bölcs”. Petőfi, akiről tudnivaló, hogy semmit sem gyűlölt jobban, mint az efajta meghátrálást, itt nem elítélően, hanem valami fanyar jóváhagyással állítja elének a „bölcsöt”, ki az élet nehezével „Szikrát sem törődve szól” : „Itt van a pohár, hol a bor? tölts !” Ez — felszíni értelme szerint — a szubjektív helye a versben a bornak és a bölcsnek. De van lelki állapot, melyből a keserűség úgy nyilallik ki legfájóbban, ha érzet-ellentétben át érvényesül : a tagadás indulata a komor jóváhagyásban. S ebben a versből is kitapintható mélyebb igazságban simul hozzá Petőfi tényleges szubjektivitása a szkeptikus bor-filozófia objektív értelméhez és értékéhez. Valami ahhoz hasonló zajlik itt le előttünk, amit a *Vanitatum vanitas*-ban figyelt meg Révai József : csak itt nem gúnyá torzul a fájdalom, hanem szkeptícizmussá. A bor itt ezt az irritáló nemtörődömséget emeli ki, eszköze tehát a szélsőség érzékeltetésének. Hasonló a szerepe a *Részegség a hazáért* című dalban, melyet okkal emel magasra Horváth János. A költemény helyét-szerepét Petőfi hazafias lírájában később jelöljük ki. De már most figyeljük meg a bor-fikció közreműködését a gondolat kifejezésében. A vers alapvető mondanivalója : ekkeserítő a haza állapot. Petőfi ezt a sablonos igazságot eredetien zengi ki :

Én nem nézhetek vidámon
Végig elhagyott hazámon
Csak mikor részeg vagyok !

A *leánykákhoz* és *A borhoz* írott versekből már ismerjük a költő kedvelt fordulatát : a bor felderít, a bor vidámsággá kereszteli a bűbánatot. Ez a fordulat tér vissza itt is, de jelen-

többen minden eddigi mutatkozásánál, hiszen korábban csak állításként talákoztunk vele, most pedig *alkalmazva*. Ettől az alkalmazástól drámai erőt nyer a gondolat; a bor és a haza illetén való összekapcsolása döbbenetessé teszi a haza sújtott állapotát és nyugtalanítóvá a honfi gondját. Igaza van Horváth Jánosnak: Petőfi „leszállítja műfaji és szavaltó ünnepegyességéből a nagy közérzelmet” (107. l.) s ennek a felemelő leszállításnak, a közérzelem egyénítésének a kifejezésben frappáns eszköze a bor-fikció.

Ez minden, amit fontosnak tartottunk elmondani a harmadik boros verscsoportról. Hogyan illeszkedik bele mármost mindez a fejlődés képébe? Az 1844-es év őszén írott boros versek zöme hasonló tendenciát érvényesít, mint a különböző típusú életrajzi versek nagy többsége. A tendencia lényegét az életrajzi költeményeknél abban véltük felfedezni, hogy míg a korábbi bohémes-játékos versekben a lázadó kiválás eltűzött vagy részlegesen fiktív tárgyi alapon jelentkezett, addig ezekben a költeményekben Petőfi különbözősége a saját életrajzi alapján mutatkozik, ha nem is tűntek még el véglegesen a bohém-arcképre való kacsintgatások. A boros-versekben ez a tendencia úgy érvényesül, hogy elhalványult-ejtűnik a fiktív borivó-önarckép, mint a költemény summája, boros verseinek középpontjába mindinkább súlyos vagy kevésbé súlyos, de mindenesetre boron kívüli, valóságos gondok és indulatok kerülnek, s a bor, a boros-fikció eszközzé-kellékké válik a költő mondandójának érvényesítésére. A bordalok zömében maga a boros önarckép, a maga fiktív voltában is, kifejezője lehetett Petőfi konvenciókat sértő, lázongó lelkiállapotának. Ez a lázongás mindinkább kivetkőzik az általánosság bizonytalanságából, szilárdabb halmazállapotba kerül, konkretizálódik. Életélményeinek bővülő tapasztalatainak, vidéki és pesti forgolódásának, baráti hatásoknak eredménye ez. Ez a fejlődési tendencia, a maga belső lírai követelményeivel együtt, teszi aktuálissá a bordalok háttérbeszorulását és eltűnését, s állítja mindinkább előtérbe azokat a boros verseket, amelyekben már a valóságra közvetlenül reagáló indulatok viszik a prímet (szerelmi bánat, hazaféltés, társadalmi fonákságok miatti fájdalom stb.), s a lázongást már nem maga a boros *fikció* képviseli, hanem az, ami a bornak, mint *eszköznek* a segítségével markánsná, drámaivá, szélsőséggé, hangsúlyossá válik.

Petőfi irodalmi fogadtatását ismertetve Horváth János felsorolja a hozzá írott költői üdvözléseket, s arra a következtetésre jut, hogy ezeknek a Petőfit köszöntő verseknek a tárgya „kivált kezdetben nem a költő újszerű költészete, hanem . . . az érdekes ember, akit ál-Petőfi-nek jellemeztünk. Jellemző ugyanis Petőfi elhíhető létezésére, hogy készpénznek vették minden szavát s a nagy borivót, az apjával meghasonlott vándorszínészt, a közlegény bakkancsost és tüzes szerelmezt látták benne”. (*Tanulmányok*, 320. l.) Nem szólva arról, hogy — kivéve a nagy borivót — mindezt joggal láthatták Petőfiben, arra kell figyelmeznünk, hogy az 1844 végéig írott költemények szerzői közül csak Tompa rajong fenntartás nélkül a borivó Petőfiért; Kerényi, de különösen Sujánszky már igyekeznek megnemesíteni a borissza költő verseit, hivatkoznak a rosszaló közvéleményre, s „magasabb eszmék” felé kívánják emelni — különösen Sujánszky teszi ezt tendenciózusan — Petőfi figyelmét és becsvágját. Hogyan reagál minderre Petőfi? A közvélemény rosszalásától emancipálja magát, nem törődik vele (*Tompa Mihályhoz*). Tompa boros lelkeseését lehűti, kezdi reálisá tenni a maga arcképét barátja előtt. Verset ír, amelyben lírai magyarázatát adja a bor szerepének az ő életében, illetve — közvetve — a bordal szerepének az ő költészetében, s a saját „szerepének” bordalaiban (*A leánykákhoz*). Hovatovább eltűnnek a bordalok, s komoly boros-verseiben már csak a gondolat élénkítésének eszköze a borital. A fejlődés posztulátuma mindez, s egyben válasz is az íróbaráti fogadásra és a rosszalónak mondott közvéleményre: a baráti üdvözlésekkel szemben a továbbhaladás, a bordal-stádium elhagyásának jogát és gyakorlatát védte meg Petőfi, a rosszalókkal szemben pedig a bor költészetét, de úgy, hogy most már ne csak a borivó poéta sértse az aggályoskodók izlését, hanem az is, ahogy Petőfi Sándor a hazáról, igazságról, múltjáról, maga-magáról s a borról gondolkodik. Ez a válasz pedig tökéletes harmóniában van költői útjának fővonallal.